

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
Η ΛΕΥΚΑΔΑ
ΚΑΙ ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΤΗΣ
19⁰Σ – 20⁰Σ ΑΙ.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ-ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΞΟΥΡΙΑΣ

ΠΑΡΑΓΩΓΗ
MRV PRODUCTIONS

© Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας
Άγγελου Σικελιανού 1 και Νίκου Σβορώνου
31.100 Λευκάδα
Τηλ. 26450-26635, 26711 φαξ 26450-26715
e-mail: lefkasf@otenet.gr

ISBN: 978-960-89311-1-4

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
Η ΛΕΥΚΑΔΑ
ΚΑΙ ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΤΗΣ
19^{ΟΣ} – 20^{ΟΣ} ΑΙ.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΥ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

ΓΙΟΡΤΕΣ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΛΕΥΚΑΔΑ 5-7 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 2008

ΑΘΗΝΑ 2009

Σπύρος Ι. Ασδραχάς, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης

Η ΛΕΥΚΑΔΑ ΚΑΙ ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΤΗΣ:
ΓΕΝΙΚΗ ΣΚΙΑΓΡΑΦΙΑ

Όπως κάθε τόπος, που διαθέτει γραπτά τεκμήρια, έτσι και η Λευκάδα διαθέτει τους μνημονές της, έξω από αυτό που εμείς θεωρούμε ιστορικό σχέδιο, δηλαδή τη χορεία των επώνυμων και ανώνυμων καταγραφών των συμβάντων, τα οποία καθώς ξέφευγαν από την κανονικότητα θεωρούνταν «θαυμαστά» και συνεπώς αξιομνημόνευτα: αναφερόμαστε στους χρονικογράφους, που σε παρατακτικό λόγο και γραμμικό χρόνο, καταγράφουν ό,τι είδαν και έζησαν, σε σύντομα ενθυμήματα, τα οποία κάποτε οι ίδιοι ή κάποιοι μεταγενέστεροι συγκολλούν σε μια συνεχή αφήγηση με μόνο καθορισμό εκείνον του θέματος. Το Συνέδριό μας δεν είναι αφιερωμένο σ' αυτούς, δηλαδή, σε μια μακραιώνη αντίληψη της ιστορίας, που έχει συγκροτήσει και τους τρόπους έκφρασης της χρονικότητας, τους χρονικούς, δηλαδή και τους τοπικούς προσδιορισμούς τους. Δεν είναι επίσης αφιερωμένο σε όσους συμπατριώτες μας είχαν ιστορικά ενδιαφέροντα, αλλά μόνο ευκαιριακά αναφέρθηκαν στη γενέτειρα, κάποτε καταθέτοντας την προσωπική τους μαρτυρία, συνήθως στο πλαίσιο μιας υπερτοπικής θεώρησης, αλλά πάντα, έστω και περιστασιακά, με εμφανή την τοπικότητα. Δεν θα αναφερθούμε επίσης σ' εκείνους που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αναφέρθηκαν στη Λευκάδα μέσα στον μακρό χρόνο, έστω και αν ορισμένοι από αυτούς τη γνώρισαν από κοντά όπως για παράδειγμα ο γιαννιώτης γεωγράφος μητροπολίτης Μελέτιος Μήτρος (1661-1714)¹ και ο κερκυραίος Στυλιανός Βλασσόπου-

1. Μελέτιος, *Γεωγραφία παλαιά τε και νέα*, Βενετία 1728, σ. 325-326 (Βιέννη ²1807, τ. 2, σ. 299-300). Ας υπομνησθεί ότι ο Μελέτιος, όταν ήταν μητροπολίτης Ναυπάκτου και Άρτης (1692-1697) και συνεπώς είχε στη δικαιοδοσία του πολίσματα που

λος (1748-1822), πρύτανις Αγίας Μαύρας (1806-1807)², και ακόμη ένας άλλος Κερκυραίος, ο Σπυρίδων Γεωργίου Αυλωνίτης (1647-μετά 1692)³.

Το Συνεδριό μας αφορά αποκλειστικά και μόνο τους λευκάδιους ιστορικούς που ασχολήθηκαν σε συνθετικό επίπεδο με την ιστορία του νησιού και μάλιστα εκείνους που δεν βρίσκονται

ανήκαν στη βενετική επικράτεια (Πρέβεζα και Βόνιτσα), επισκέφτηκε το 1693 τη Λευκάδα (ίσως μόνο την πρωτεύουσα): Αστέριος Π. Αρχοντίδης, *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα (1684-1699). Συμβολή στην ιστορία της περιοχής του Αμβρακικού Κόλπου και της Αιτωλοακαρνανίας*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 83 σημ. 24. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, η περιγραφή της Λευκάδας, όπως παρατηρεί στο εμπεριστατωμένο έργο του ο Κωνσταντίνος Κυριακόπουλος, *Μελέτιος (Μήτρος) Αθηνών, Ο Γεωγράφος (1661-1714)*, τ. Α', Αθήνα 1990, σ. 96-97, να οφείλεται σε μερική έστω αυτοψία, ως προς τα λίγα σημεία που αναφέρεται στη σύγχρονή του πραγματικότητα.

2. Πρόκειται για ένα του ιταλόγλωσσο άρθρο για το ακρωτήριο Λευκάτας δημοσιευμένο στο περιοδικό *Mercurio Letterario*, 4/44 (1807-1808) 56-64, που εξέδιδε (1805-1808) στην Κέρκυρα ο Εμμανουήλ Θεοτόκης. Για το περιοδικό αυτό, του οποίου, όσο μπορούμε να ξέρουμε, έχει εντοπισθεί μία και μόνη ημιτελής σειρά στο Institut Néohellenique του Πανεπιστημίου Paris IV, διαθέτουμε μια εμπεριστατωμένη αλλά ανέκδοτη διπλωματική εργασία (DEA στο Πανεπιστήμιο Paris I) της Χριστίνας Βαγενά, *Présentation de "Mercurio Letterario", revue périodique des Iles Ioniennes (début du XIX siècle)*, Paris 1986. Για τον Βλασσόπουλο υπάρχουν πολλές αναφορές στον Λαυρέντιο Βροκίνη, *Βιογραφικά σχεδάρια*, τεύχη Α'-Β', Κέρκυρα 1877, 1884 = Λ. Βροκίνη, *Έργα*, [τόμος Α'] *Βιογραφικά σχεδάρια*, τεύχη Α' και Β', Επιμέλεια-Προλεγόμενα Κώστα Δαφνή, Κέρκυρα 1972 [= *Κερκυραϊκά Χρονικά* 16 (1972)], κυρίως σ. 186-189. Στο βασικό βιβλίο: Στυλιανού Βλασσόπουλου, *Στατιστικά-ιστορικά περί Κερκύρας ειδήσεις*, Μετάφραση, σχόλια, εισαγωγή Αθανασίου Τσίτσα, Προλεγόμενα Κώστα Δαφνή, Κέρκυρα 1977 [= *Κερκυραϊκά Χρονικά* 21 (1977)], στη σ. κδ', ο Α. Τσίτσας σημείωσε: «Έγραψε επίσης και Αναμνήσεις της θητείας του ως Πρύτανη στη Λευκάδα (Memorie sul mio reggimento di Santa Maura) που αποτέλεσαν σημαντικό βοήθημα στη συγγραφή ενός άλλου βιβλίου του Λούντζη: *Della Repubblica Settinsulare* [Βλ. σημ. της σελ. 186]».

3. Τα πονήματά του μνημονεύει ο Ανδρέας Μουστοξύδης [= Μιχαήλ Α. Μουστοξύδης, *Ιστορικών και φιλολογικών αναλέκτων...*, τ. Α', Κέρκυρα 1872, σ. 10: «και έτερον πονημάτιον περί Νικοπόλεως και Λευκάδος»· πρώτη δημοσίευση, Α. Μουστοξύδης, «Περί των εν Κερκύρα Ακαδημιών και των συγχρόνων αυταίς λογίων», *Πρακτικά της εν Κερκύρα Εταιρείας των Φιλομαθών*, Κέρκυρα 1846 (πβ. *Πανδώρα Ζ'* (1856) 289), απ' όπου ο Κ. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Αθήνα 1868, σ. 411-412]. Ο Λαυρέντιος Βροκίνης προσκομίζει νέα βιοεργογραφι-

ανάμεσά μας. Ωστόσο αυτός ο καθορισμός δεν αποκλείει μια σύντομη αναφορά στους εντόπιους ιστορικούς μνημόνες, τους χρονικογράφους και ενθυμσιογράφους. Ας προσπαθήσουμε να τους σκιαγραφήσουμε, χωρίς προς το παρόν την απαιτούμενη γραμματειακή πληρότητα. Προεξάρχουν οι ενθυμσιογράφοι και τα αντικείμενά τους είναι κατά κανόνα γενικού ενδιαφέροντος, αλλά σπανιότερα και αυστηρά ατομικού, όταν καταγράφουν στιγμές του προσωπικού τους βίου που τις θεωρούν αξιωμακρινές: τότε απόκτησαν τα αξιώματά τους, κυρίως εκκλησιαστικά, τότε άρχισαν κάποιες φάσεις της μαθητείας τους. Η πλειοψηφία τους ασχολείται με την καταγραφή σύγχρονων συμβάντων, που εντοπίζουν μια γενικότερη ιστορία, όπως τη ζουν στον τόπο τους ή καταγράφουν φαινόμενα, κατ' εξοχήν φυσικά, με προεξάρχοντα τους σεισμούς, τις επιδημίες και την πείνα, συνεπώς και την ακρίβεια, με σχεδόν μηδαμινές ή γενικόλογες αναφορές στη γεωγραφική τους ευρύτητα. Η καταγραφή αυτών των καταστάσεων κάποτε εμφιλοχωρεί σε άλλου είδους απομνημόνευση, λόγου χάρη στα θανατολόγια, χωρίς την πρόθεση ένταξής τους σε αυτόνομο αφηγηματικό είδος, όπως η ενθύμηση ή το διαχρονικότερο βραχύ χρονικό, που όμως δεν φθάνει να απομνημονεύσει τις καθημερινότητες της ζωής, όπως συμβαίνει, λόγου χάρη, στο σερραϊκό χρονικό του παπα-Συναδινού του 17ου αιώνα.

Οι παλαιότερες γνωστές λευκαδίτικες ενθυμήσεις δεν πάνε πίσω από το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα: γεγονότα, όπως οι σεισμοί αλλά και η τελική βενετική κατάληψη του νησιού (1684): στην καταγραφή των σεισμών προεξάρχουν οι εκπρόσωποι της

κά στοιχεία: Γεωργίου Προσαλένδου, *Ανέκδοτα χειρόγραφα... εκδιδόμενα υπό Λαυρεντίου Σ. Βροκίνη*, Κέρκυρα 1879 [= Λ. Βροκίνη, *Έργα*, τ. Β', Προλεγόμενα Κ.Θ. Δημαράς, Επιμέλεια Κώστας Δαφνής, Κέρκυρα 1973 [= *Κερκυραϊκά Χρονικά* 17 (1973)], σ. 13. Οι Jacob Spon και George Wheeler, που συναντούν το 1675 τον νέο τότε Σπυρίδωνα Αυλωνίτη, μιλούν για τη μικρή νομισματική του συλλογή, δεν αναφέρουν ωστόσο συγγράματά του, όπως συμβαίνει για άλλους σύγχρονους κερκυραίους λογίους: *Voyage de l'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant*, Lyon 1678, σ. 126 (όπου στο επίθετο Αυλωνίτης προστίθεται Mabifoti) και *Journey in to Greece*, London 1678, σ. 31

ιερατικής οικογένειας των Ζαμπελίων. Σε κάποια μεταγενέστερη στιγμή, προς τα τέλη του 18ου αιώνα, κάποιος από τους Ζαμπελίους συγκροτεί τις ενθυμήσεις τους σε σώμα. Από το σώμα αυτό, που τον 19ο αιώνα ήταν στην κατοχή των παιδιών τού ήδη μακαρίτη Ματθαίου Ζαμπέλη, προέρχονται οι συναφείς δημοσιεύσεις του Ιωάννη Ν. Σταματέλου (1822-1881) και του Κωνσταντίνου Ν. Σάθα (1842-1914)⁴. Οι υπόλοιπες ενθυμήσεις είναι διάσπαρτες στα γενικά έργα, αλλά και θεματικώς συγκεντρωμένες, όταν αφορούν τους σεισμούς⁵, δεν συγκροτήθηκαν συγχρονικά, αλλά ούτε και μεταγενέστερα, σε ενιαίο σώμα. Αυτό εκκρεμεί να γίνει, αλλά εκείνο που θα θέλαμε να επισημάνουμε είναι ότι, με την εξαίρεση των Ζαμπελίων, αυτή η «ιστοριογραφική» πρόθεση

4. Σώματα λευκαδίτικων ενθυμήσεων έχουμε λιγοστά, τα εξής τέσσερα που αναγράφονται αμέσως, ενώ λιγοστές είναι επίσης και διάσπαρτες άλλες δημοσιεύσεις σε γενικά έργα ή οι καταχωρίσεις τους σε ευρύτερες συναγωγές, όπως εκείνη του Σπ. Π. Λάμπρου. Σε χρονολογική τάξη: α) Κωνσταντίνος Σάθας, «Μεσαιωνικών σεισμολόγιον της Ελλάδος και ιδίως της Κεφαλληνίας και Λευκάδος», εφ. Αιών, φ. 2222 (13 Μαρτ. 1867) 3, φ. 2223 (16 Μαρτ. 1867) 2 και 2225 (23 Μαρτ. 1867) 2 (δεν ολοκληρώθηκε η δημοσίευση). Τα χρονικά σημειώματα που αφορούν τη Λευκάδα (1612-1769), προέρχονται από χειρόγραφο της οικογένειας Ζαμπέλη: *Istoria dei terremoti seguiti nell'isola di Leucadia dal 1612 al 1825*, (Χειρόγραφο οικογενείας Ζαμπέλη· παρά Σταμάτη)· β) Ιωάννης Ν. Σταματέλος, «Αι δεκατρείς μνημονεύμεναι καταστροφαι της Λευκάδος, από του 1612 μέχρι του 1869», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, 18, αρ. 726 (24 Ιαν. 1870) 1985-1987 (πβ. σ. 1999-2000, όπου ο ίδιος, «Γνωμολογία περί της καταστραφείσης Λευκάδος»). Ο Σταματέλος δεν μνημονεύει τη δημοσίευση των ίδιων και της ίδιας προέλευσης ενθυμήσεων από τον Σάθα· γ) Θεοδώρα Α. Τσιλιμίγκρα, «Βραχεία χρονικά εκ Λευκάδος», *Νέον Αθήναιον* 1/1 (1955) 71-78 (ενθυμήσεις των ετών 1670-1807, 1864)· δ) Πάνος Γ. Ροντογιάννης, «Από τα βιβλία των εκκλησιών της Εγκλουβής», εφ. *Εγκλουβή*, φ. 17 (Απρ.-Ιούν. 1985) 2,6,9, φ. 18 (Ιούλ.-Σεπτ. 1985) 4-5 (ενθυμήσεις και άλλου τύπου χρονικά σημειώματα των ετών 1683-1948). Ο Σπ. Π. Λάμπρος, «Ενθυμήσεων ήτοι χρονικών σημειωμάτων συλλογή πρώτη», *Νέος Ελληνομνήμων* 7 (1910) 113-313, εκδίδει 5 ενθυμήσεις (αρ. 184, 318, 472, 527, 528) των ετών 1537-1819 μερικώς (αρ. 184, 318) ή αποκλειστικώς αναφερόμενες στη Λευκάδα, ενώ (σύμφωνα με το συλλεκτικό του σύστημα) δεν περιλαμβάνει όσες δημοσίευσαν οι Σάθας και Σταματέλος (με μία μόνη επικάλυψη με τον τελευταίο, αρ. 472).

5. Π.Γ. Ροντογιάννης, «Σεισμολόγιο Λευκάδος (1469-1971)», *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών* 8 (1995) 151-204 (155-187).

απουσίαζε, παρά το ότι υπήρχαν αντίθετα παραδείγματα από άλλες περιοχές και πνευματικά κλίματα, που και αυτά ήταν εν πολλοίς επιλεκτικά, χαρακτηρίζονταν από θεματικό επικεντρωτισμό, αλλά με έκδηλη την έγνοια για τη συγκρότηση χρονολογίας. Έκδηλη είναι επίσης η απουσία φροντίδας για τη συγκρότηση διαχρονικής χρονογραφίας, επικεντρωμένης στην τοπική ιστορία, χωρίς φυσικά να λείπουν οι εξαιρέσεις.

Αναφερόμαστε σε μιαν απ' αυτές, στην προσπάθεια του Γερβάσιου ιερομόναχου Κορφιάτη, ηγουμένου της Μονής Αγίου Νικολάου Νιράς, το 1766, να συγκροτήσει το χρονικό του μοναστηριού. Αντλεί από διάφορες καταγραφές, αλλά και από ένα λόγιο κείμενο, τη Γεωγραφία παλαιά και νέα, Βενετία 1728, του Μελετιίου⁶. Ας αναφερθούμε επιπρόσθετα στη χρονογραφική καταγραφή που αφορά την ίδρυση του Ναού των αγίων Μηνά, Βίκτωρος και Βικεντίου (1704)⁷. Τούτο δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν και άλλες, που έχουν χαθεί, ή δεν έχουν εντοπιστεί. Θα πρέπει να σημειώσουμε, όσο και αν φαίνεται αυτονόητο, ότι οι καταγραφές για τις οποίες κάνουμε λόγο, είναι διατυπωμένες σε «φράση πεζή»· δεν απουσιάζουν, ωστόσο, οι έμμετρες, οι ριμάδες· μια πρώιμη αντιγραμμένη από χειρόγραφο της οικογένειας Νικολάου Ζαμπελίου, από τον Ιωάννη Σταματέλο τη δεκαετία του 1860, με τίτλο: «Ο σεισμός της Λευκάδος το 1769» του Στάθη Σπηλιώτη:

*Κλάψε και συ Αμαξική, κλάψε με τα παιδιά σου
που η στολή σου έπεσε κι έμεινε τ' όνομά σου. [...]
μέγας σεισμός εγίνηκε, 'που να μην είχε γένει
που πέσανε τα σπίτια σου κ' έμεινες 'ρημωμένη, [...]
που πέσανε οι φούρνοι σου η ανάπαψι του κόσμου⁸*

6. Για το χρονικό του Γερβάσιου, βλ. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Χρονικά σημειώματα για τη Μονή του Αγίου Νικολάου στη Νιρά Λευκάδας», *Ελληνική κοινωνία και οικονομία, ιη' και ιθ' αι.*, Αθήνα, Ερμής, ³1986, σ. 223-230, 372-373.

7. Κωνσταντίνος Γ. Μαχαιράς, *Ναοί και μοναί Λευκάδος*, Αθήνα 1957, φωτοανατύπωση Δ.Ν. Καραβία, Αθήνα 1989, σ. 111-112 (δημοσιεύεται ενθύμηση από το καπιτολάριο του ναού και ακολουθεί η εξιστόρηση της ίδρυσής του (σ. 112-121).

8. Κ. Σάθας, «Μεσαιωνικόν σεισμολόγιον...», ό.π., φ.225 (16.3.1867) 2, ημιτελής δημοσίευση των πρώτων 10 στίχων. Ι.Ν. Σταματέλος, «Αι δεκατρείς μνημο-

Μια άλλη γνωστότερη έμμετρη πολύστιχη αφήγηση είναι η «Ιστορία της νήσου Λευκάδος, οπού οι Λευκαδίτες αντεστάθηκαν εις πόλεμον με τον βασιλέα Ουγγλέζον. Ποίημα ωραιότατον του Ιωάννου Κολόκα, συνθεμένον εις την απλήν και ρωμαϊκήν γλώσσαν.

νευόμενοι καταστροφαί...», *ό.π.*, σ. 1986-1987: 22 στίχοι. Αρχ. *Τώρα έρχομαι να διηγηθώ και πάθη να κινήσω*, Τελ. *Εις του σεισμού την ταραχή κι όλοι αφανισθήκαν...* Τα αποσπάσματα που δημοσιεύουμε εδώ (στ. 7-8, 11-12, 21) είναι από την πληρέστερη μορφή, 48 στίχοι, που δημοσίευσε ο Σταματέλος, «Συλλογή των ζώντων μνημείων εν τη γλώσση του Λευκαδίου Λαού. Σύλλαβος των κυριωτέρων ιδιωτισμών της Λευκαδικής διαλέκτου», *Περιοδικόν Φιλολογικόν Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* 8 (1873-1874) 416: *Ο σεισμός της Λευκάδος το 1769*. Αρχ. *Τώρ' άρχομαι να διηγηθώ τα πάθη να κινήσω*, Τελ. *Μαρία, δέσποινα ημών, βασίλισσα Κυρία*. Ο Σταματέλος στην πρώτη δημοσίευση, λόγω στενότητας ίσως του χώρου, παρέλειψε τους στίχους 5-8 και 27-48. Στους τελευταίους περιέχονται οι ευχαριστίες στο Θεό και στον βενετό προβλεπτή «Μαρίνη στραορδινάριο Αλβίζη» για την περίθαλψη και παρηγοριά που προσέφερε στους σεισμόπληκτους. Τη σύντομη μορφή της ρίμας αναδημοσίευσε ο Σπύρος Βρεττός, *Οι λαϊκοί ποιητές της Λευκάδας (1900-1985) ως κοινωνικό φαινόμενο*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1991, σ. 233-234, μαζί με άλλα σχολιασμένα αποσπάσματα δημοτικών τραγουδιών (από τη δημοσιευμένη το 1880-1881 Συλλογή Σταματέλου, αλλά όχι από τη Συλλογή Σταματέλου του 1873-1874) και της ρίμας του Κολόκα (σ. 16-21, 232-235). Και ο σεισμός της 7.1.1825 περιγράφηκε από 50στιχο στιχούργημα «ωδή του σεισμού» που έστειλε ο Σπυρίδων Σούνδιας, Λευκάδα 26.3.1825 προς τον Γεώργιο Φαληρέα στη Ζάκυνθο: Αρχ. *Ακούσατέ τι νέον κι ανήκουστον σχεδόν*, Τελ. *Κι ως πλάσμα των χειρών Του να μη μας οργισθή* (Λεωνίδα Ζώης, «Σεισμός εν Λευκάδι», *Αι Μούσαι*, Β', αρ. 36, 1894. Αναδημοσίευση από τον Σπύρο Σούνδια, εφ. *Λευκαδίτικη Πνοή*, Ηλιούπολη Αττικής, φ. 63 (Μάιος-Ιούν. 1992) 2, 4. Ο Ιωάννης Ν. Σταματέλος αντίγραψε από χειρόγραφο, του οποίου *Το πρωτότυπον υπάρχει εις χείρας του Κυρίου Αρχελέ*, στιχούργημα με δώδεκα τρίστιχες και μία τετράστιχη στροφή: *Τραγουδι εις τον σεισμόν της Λευκάδος του 1825, παρά Βλασίου Στεφανίτση* Αρχ. *Ω συμφορά μεγάλη! και που ακούσθη άλλη! / εις την νήσον της Λευκάδος, σεισμός πολλά μέγας./ εγίνη φοβερός! Τελ. Πλην την φανερωμένην, ωσάν απηλπισμένοι / τρέχουν την καταβάζουν κ' οι άλλοι δάκρυ στάζουν / Κη ο Αρχιερεύς κ' οι άλλοι όλοι μικροί μεγάλοι / παράκλησιν...γονυπετώζ ζητούν*. (Κατάλοιπα Ι.Ν. Σταματέλου, χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 128, φ. 52-53'). Ο καταλογογράφος διάβασε *Στεφανίτου*, *Νέος Ελληνομνήμων* 5 (1908) 314). Το στιχούργημα ακολουθεί εκείνο που έστειλε ο Σούνδιας. Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης αφιέρωσε στο ίδιο γεγονός πρώιμο στιχούργημά του, *στηριζόμενος ίσως στις διηγήσεις των ανθρώπων που έζησαν το γεγονός*. (Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Ποιήματα ανέκδοτα*, Επιμελεία Βασιλ. Δ. Πατριαρχεία, Αθήνα, Εστία, 1937, σ. 12-15.

1819 εις χωρίον Κατούνα» που αναφέρεται στην αγροτική εξέγερση του 1819 με εκκίνηση από το μεγαλύτερο οικιστικό συγκρότημα, τους Σφακιώτες κατά των Άγγλων⁹. Δεν είναι ο αποκλειστικός της ραψωδός. Μιαν άλλη έμμετρη αφήγηση τη διατήρησε ως σχετικώς πρόσφατα η προφορική παράδοση και τη διέσωσε μερικώς ο Π.Γ. Ροντογιάννης¹⁰.

Ήταν οι μόνες; Δεν είναι της στιγμής να επιχειρηματολογήσουμε προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση. Ό,τι αξίζει να επισημάνουμε είναι ότι έχουμε τα δείγματα ενός αφηγηματικού τρόπου διάδοσης της ιστορικής μνήμης, την αποστηθιζόμενη ριμάδα. Στοιχεία της βρίσκουμε στο εντόπιο δημοτικό τραγούδι, εμφανή στα τρία τραγούδια για τον Καλαμιτσιώτη ληστή Αργύρη (1799-1827) και τη δολοφονία του, με μεγαλύτερη αφαίρεση σ' εκείνα για την αγροτική εξέγερση του 1819, για τον Μαραντοχωρήτη κλέφτη Γήταυρο του τέλους του 18ου αιώνα και για το φόνο του

= Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Επιμέλεια Γιάννη Κιουχτσόγλου, τ. 2, *Ανέκδοτα ποιήματα*, Εισαγωγή Β.Δ. Πατριαρχέα, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, [1966], σ. 39-41).

9. Εκδόθηκε από τον Κώστα Γ. Κωνσταντινίδη, «Εξέγερση των χωρικών της Λευκάδας κατά των Άγγλων», *Ηώς*, τ. 4, τχ. 9 (1961) 17-23; *Ιστορία της νήσου Λευκάδος οπού οι Λευκαδίταις αντεστάθησαν εις πόλεμον με τον βασιλέα Ουγγλέζον. Ποίημα ωραιότατον του Ιωάννου Κολόκα συνθεμένον εις την Απλήν και Ρωμαϊκήν γλώσσαν. 1819 εις χωρίον Κατούνα*. Μαζί με τη συνοδευτική επιστολή του Ι.Ν. Σταματέλου, Λευκάδα 2.1.1879, προς τον Emile Legrand (1841-1903) στο Παρίσι, που περιείχε αντίγραφο του ποιήματος από χειρόγραφο του Πάνου Λοβέρδου (274 στίχοι), με διορθώσεις των ανορθογραφιών και ιστορικές και τοπογραφικές σημειώσεις του Σταματέλου. Ο Legrand ετοίμασε την έκδοση από τον εκδοτικό οίκο Maisonneuve το 1900, η οποία όμως δεν πραγματοποιήθηκε. Την ίδια τύχη είχε και μεταγενέστερη προσπάθεια του Hubert Pernot (1870-1946), στου οποίου τα χαρτιά βρέθηκε ο φάκελος με την έτοιμη έκδοση από τον Legrand, το αντίγραφο του ποιήματος και την επιστολή Σταματέλου (ο Κωνσταντινίδης μετάφρασε την εισαγωγή του Legrand). Το ποίημα ανατύπωσε ο Πάνος Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος*, τ. Β', Αθήνα ² 2006, σ. 288-293, στο πλαίσιο σχετικού υποκεφαλαίου.

10. *Ιστορία*, τ. Β', σ. 294. Αρχ. *Ο Θωμάς με τον Πανάδα* Τελ. *Στου Λιαροκάπη την κοιλιά* (20 στίχοι). Ακολουθούν 4 και 3 στίχοι, αποσπάσματα και αυτά από άλλα στιχουργήματα. Για το δημοτικό τραγούδι που αναφέρεται στην Εξέγερση του 1819 βλ. την επόμενη υποσημείωση.

Αϊ-Πετρίτη ληστή Βαγγέλη Χαλικιόπουλου το 1870¹¹.

Ας επανέλθουμε στις ενθυμήσεις, στα βραχέα χρονικά, για να επισημάνουμε τη διαπλοκή ατομικών με γενικά συμβάντα, με εμφανές σημείο αναφοράς τα ενθυμήματα της ιερατικής οικογένειας Λάη:

*1684 εν μηνί Ιουλίω 7, ημέρα Πέμπτη ήρθε ο καπετάν γκενεράλης Φραγκίσκος Μουροζίνης εις την Αγία Μαύρα με αρμάδα μεγάλη... και επολεμήθη το κάστρον ημέρες 25 και ωσάν είδον οι Τούρκοι ότι αλλούθε βοήθεια δεν τους έρχεται, επαραδόθησαν ημέρα Κυριακή εις τες 27 του προροηθέντος μηνός Ιουλίου, την ημέρα του Αγίου Παντελεήμονος...*¹²

Θα χρειάζονταν πολλές ώρες για να επισημανθούν οι πολλαπλές εκβολές στην προσπάθεια κατανόησης των λίγων παραδειγμάτων που μνημονεύσαμε. Ας προχωρήσουμε σε ένα άλλο κεφάλαιο, εκείνο της λόγιας καταγραφής της συγκυριακής ιστορικής μνήμης.

11. Ι.Ν. Σταματέλος, «Συλλογή των ζώντων μνημείων εν τη γλώσση του Λευκαδίου Λαού. Σύλλαβος των κυριωτέρων ιδιωτισμών της Λευκαδικής διαλέκτου», *Περιοδικόν Φιλολογικόν Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* 8 (1873-1874) 405-406 (Αργύρης 1, 2 και ανατύπωση του 3 από Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, *Μνημόσυνα*, Αθήνα 1857, σ. 193). Σ. 406 (*Η στάσις των Λευκαδίων*. Αρχ. *Τρία πουλάκια κάθονται στη ράχη του Διοχάρη* (8 στίχοι) (Το τραγούδι αυτό το έστειλε ο Σταματέλος στον Παναγιώτη Χιώτη μαζί με πληροφορίες και στοιχεία για το ιστορικό γεγονός του 1819 και εκείνος το δημοσίευσε στο έργο του *Ιστορία του Ιονίου Κράτους από συστάσεως αυτού μέχρις Ενώσεως* (έτη 1815-1864), τ. Α', Ζάκυνθος 1874, σ. 212). Σ. 404 (*Ο Γήταυρος*, 10 στίχοι. Αρχ. *Ήτανε κρίμα κη άδικο, μεγάλη αμαρτία*, Ο ίδιος, «Συλλογή ανεκδότων ασμάτων της Λευκάδος», *Πλάτων Β'* (1880) 403-404 (*Ο Χαλικιόπουλος*, 15 στίχοι. Αρχ. *Τρεις περδικούλαις κάθονται στου Μπούλου το πρινάρι*. Στην ίδια συλλογή ανατυπώνονται, σ. 400-402, τα τραγούδια του *Αργύρη* 3, 1, 2. Στη σ. 400 *Ο Γήταυρος*. Στη σ. 404 *Η Στάσις των Λευκαδίων*. Για κάποια από τα πραγματικά περιστατικά, τα σχετικά με τον Αργύρη, βλ. Πανταζής Κοντομίχης, «Λευκαδίτικοι θρύλοι και ιστορία. Ο θρύλος για το "κοντρί του Αργύρη"», *Ηπειρωτική Εστία* 4 (1955) 771-776, όπου και μαρτυρία για τη διαχείριση από τους Καλαμιτσιώτες (1826) της αγροτικής εξέγερσης του 1819.

12. Θεοδώρα Τσιλιμίγκρα, «Βραχέα...», *ό.π.*, σ. 72-73. Χρονικό για τα ίδια γεγονότα έχει εκδώσει και ο Ι.Ν. Σταματέλος, «Μικρά ανέκδοτα ελληνικά... Β' Ανέκδοτος σημειώσεις περί του κατά την Λευκάδα συμβάντος πολέμου το 1684...», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, ΙΘ', αρ. 768, σ. 2324, προερχόμενο από χειρόγραφο *Ευαγγέλιο* του 1640 της Μονής Φανερωμένης.

Διασαφηνίζουμε ότι πρόκειται για τους λογίους του 19ου αιώνα. Ο Δημήτριος Πετριτσόπουλος (1764-1833) είχε εγκαινιάσει το 1814 σε ηλικία 50 ετών τη δημοσίευση τμημάτων της ιστορικής σύνθεσης που είχε σχεδιάσει: μια γενική ιστορία της Λευκάδας από την αρχαιότητα ως τις μέρες του, με εμβόλιμες ειδικότερες δημοσιεύσεις. Κρατικός αξιωματούχος όλων των κυριαρχιών της Επτανήσου από το 1798 ως το 1809, παραιτείται για να ασχοληθεί με προσωπικότερα ενδιαφέροντα, όπως η αρχαιολογία της Λευκάδας και το ιδιωτικό αρχαιολογικό μουσείο που δημιούργησε, με νομίσματα, σφραγίδες, επιγραφές και άλλες αρχαιότητες. Η μετάβασή του στην Ιταλία, όπου συνόδευε το γιο του Πέτρο (1792-1849) για να σπουδάσει νομικά, και οι σχέσεις του με Ιταλούς διανοούμενους, στις Ακαδημίες των οποίων έγινε μέλος, κίνησαν τις συγγραφικές του φιλοδοξίες και τον οδήγησαν να σχεδιάσει μια γενική ιστορία της Λευκάδας στα ιταλικά, που αρχίζει να εκδίδει τμηματικά στη Φλωρεντία το 1814, προβάλλοντας το παρελθόν της πατρίδας του και χαράζοντας την ταυτότητά της. Του χρειάστηκαν για την εικόνα της και τεκμήρια που δεν είχε στη διάθεσή του, τα οποία είτε άλλοι, είτε ο ίδιος πλαστογράφησε, αλλά η ακαδημαϊκή επιστημονική κοινότητα τον εξουθένωσε γι' αυτά¹³. Όμως η πρώτη ιστορία της Λευκάδας ήταν πραγματικότητα στον ιόνιο χώρο, που από τα χρόνια της Επτανήσου Πολιτείας έχει (σύμφωνα με το απώτερο βενετικό παράδειγμα) τον επίσημο και αμειβόμενο ιστορικό της, τον Ανδρέα Μουστοξόδη (1765-1860), του οποίου το εγχείρημα συγγραφής ιστορίας της Κέρκυρας δεν ολοκληρώθηκε ποτέ ως προς το χρονολογικό του ανάπτυγμα, αλλά η όλη ερευνητική, συγγραφική και εκδοτική δράση του έχει πολλά από τα χαρακτηριστικά του ιδρυτή ιστοριογραφικής σχολής στην Επτανήσο, καθώς υπήρξαν συνεργάτες και άμεσοι συνεχιστές του, ο αποτελε-

13. Ι.Ν. Σταματέλος, «Βιογραφία Δημητρίου Πετριτσοπούλου Λευκαδίου», *Πανδώρα* 13 (1862-1863) φ. 309 (1.2.1863) 513-517, φ. 310 (15.2.1863) 537-540. Π.Γ. Ροντογιάννης, «Οι ιστορικοί της Λευκάδος, Δημήτριος Πετριτσόπουλος, Σπυρίδων Βλαντής, Κωνσταντίνος Μαχαιράς», εφ. *Χώ της Λευκάδας*, φ. 45/160 (Αθήνα, Μάρτης 1988), φ. 46/161 (Απρίλης 1988), φ. 47/162 (Μάης 1988). Παρόλο που είναι διαπιστωμένες παραπομπές του Πετριτσόπουλου σε ανύπαρκτες πηγές, εκκρεμεί ένας συνολικός έλεγχος των πηγών που παραθέτει και των στοιχείων που κατέθεσαν οι ξένοι επικριτές του.

σματικότερος, βαθύνους Ερμάννος Λούντζης (1806-1868) και ο συνειδητός ερευνητής με ευρυμάθεια και κριτικό πνεύμα Ιωάννης Ρωμανός (1836-1892) που καλλιέργησε κλίμα συνεργασίας ανάμεσα στους ομοτέχνους και εργάστηκε για την εξασφάλιση της συνοχής και της συνέχειας¹⁴. Σε αυτή την επτανησιακή συνάφεια θα μπορούσε να ενταχθεί ο λευκάδιος βιβλιοθηκάριος της Ιονίου Ακαδημίας, πρώιμος συστηματικός βιβλιογράφος και γραμματολόγος, με ιδιαίτερη επίδοση στη βιογραφία Ανδρέας Παπαδόπουλος-Βρετός (1800-1876) παρόλο που οι δύο ειδικές μελέτες του για τη Λευκάδα δεν έχουν κριθεί ως σημαντικές¹⁵.

Οι στοχαστικοί περίπατοι του Πετριτσόπουλου στη Strada Filosofica, την οδό Φιλοσόφων, στον κάμπο της Λευκάδας, μοναχικοί ή με τη συντροφιά λευκαδίων ή ξένων περιηγητών, όπως ο Πουκβίλ (1815), ίσως να μύησαν ή να ενέπνευσαν τους συνεχιστές του, αφού τις επόμενες τρεις δεκαετίες ιδρύουν δέκα αρχαιολογικά ιδιωτικά μουσεία και επιχειρούν ερασιτεχνικές ανασκαφές σε πολλά μέρη του νησιού και ετοιμάζουν συγγραφές από τις οποίες κάποιες θα δημοσιευτούν στον επτανησιακό Τύπο. Αυτός «ο προς αρχαιολογίαν έρωσ εν τη νήσω Λευκάδι» (καθυστερημένα βέβαια σε σχέση με τα άλλα νησιά, μάλιστα την Κέρκυρα) βρήκε στο πρόσωπο του Ιωάννη Ν. Σταματέλου (1822-1881), που σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας, από το 1850 ως το 1854, φιλολογία, αρχαιολογία και ιστο-

14. Βλ. τη θεματική ενότητα «Επτανησιακή Ιστοριογραφία και Γραμματολογία 16ος-20ός αι.» με τις μελέτες των Τριαντάφυλλου Ε. Σκλαβενίτη, Δημήτρη Αρβανιτάκη, Ζήσιμου Χ. Συνοδινού, Γιάννη Κουμπουρλή, Ελένης Μπελιά, Κώστα Λάππα και Γιώργου Ανδρειωμένου, *Πρακτικά Ζ' Πανιωνίου Συνεδρίου, Λευκάδα, 26-30 Μαΐου 2002*, τ. Α', Αθήνα 2004, σ. 79-208.

15. Πρόκειται για τα φυλλάδια *Sulle città conosciute anticamente sotto il nome di Leucade ricerche storico-critiche*, Βενετία 1830 και *Memoria su di alcuni costumi degli antichi Greci tuttora esistenti nell'isola di Leucade nel mare Ionio*, Νεάπολη 1825. Στο δημοσίευμα αυτό άσκησε κριτική ο Vincenzo Nanucci (1825), απάντησε ο Παπαδόπουλος (1826) και ανταπάντησε ο Nanucci. Βλ. σχετικά Γεώργιος Τυπάλδος Ιακωβάτος, *Ιστορία της Ιόνιας Ακαδημίας*, έκδοση-εισαγωγή-σχόλια Σπ. Ι. Ασδραχά, Αθήνα, Ερμής, 1981, σ. 172 (σχόλιο του εκδότη). Για την εργογραφία του Παπαδόπουλου και την ουσιώδη βιβλιογραφία γι' αυτόν βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς, *Πατριδογραφήματα*, Αθήνα, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 2003, σ. 197-200, 383-384.

ρία, τον θεωρητικό του και τον άξιο εργάτη, που κατέγραψε, μελέτησε και δημοσίευσε κάποια από τα ανακαλυφθέντα λείψανα της λευκαδικής αρχαιότητας, με υπομνηματισμό περισσότερο γλωσσολογικό και λιγότερο ιστορικό και φιλόδοξα εισαγωγικά κείμενα. Το βιβλιαράκι που εξέδωσε φοιτητής στην Αθήνα το 1851, αφιερωμένο στους συμπολίτες του, «τη φιλοτίμω δαπάνη» των οποίων εκδόθηκε, με τίτλο *Φιλολογικά διατριβαί περί Λευκάδος κατά τους απωτάτους χρόνους*, αναφέρεται στα αρχαία ονόματα της Λευκάδας, τις πόλεις, τον ισθμό, τους λιμένες, τους κατοίκους και τον Λευκάτα. Αναφιλαφώντας τις μαρτυρίες των αρχαίων συγγραφέων για την προϊστορική και την αρχαία εποχή, προτείνει ερμηνείες και συσχετισμούς, που στηρίζονται και στους μεταγενέστερους σχολιαστές και αρχαιογνώστες. Το χρήσιμο αυτό δημοσίευμα το είχε ανάγκη και ο ίδιος, ως άσκηση σύνθεσης των απαντήσεων των αρχαίων πηγών, αλλά και εκείνοι οι Λευκάδιοι που μελετούσαν τα ευρήματα των ανασκαφών και των περιεχομένων των μουσείων τους, όπως και ο απλούστερος κόσμος των εγγραμμάτων, που είχε θολή εικόνα για το αρχαίο παρελθόν καθώς δεν φαίνεται να τον βοηθούσαν τα ιστορικά δοκίμια στα ιταλικά του Πετριτσόπουλου.

Από την ανάγνωση των αρχαίων επιγραφών ο Σταματέλος πέρασε στην ανάγνωση των παλαιών χειρογράφων, που υπήρχαν στις λευκαδικτικές οικογενειακές συλλογές, αναζητώντας τους λευκαδίους λογίους του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα και τις συγγραφές τους, προκειμένου να συγκροτήσει μια σειρά βιογραφιών, που δεν τους έδωσε τελική μορφή δημοσιεύματος, από την οποία δημοσίευσε μόνο όσα η *Νεοελληνική Φιλολογία* (1868) του Κωνσταντίνου Σάθα δεν περιέλαβε στο εθνικό corpus. Εξαιρεση είναι η αναλυτική βιογραφία του Πετριτσόπουλου στην οποία θα προτάξει μια απαρίθμηση των ενδόξων Λευκαδίων: επτά ονόματα αρχαίων, από τον Τηλυκράτη ως τον Αλκυονιάτη (τέλη 5ου-αρχές 2ου αιώνα π.Χ.) και 15 νεότερων, από τον Διονύσιο Κόνδαρη (τέλη 17ου αιώνα) ως τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, για να μη θεωρηθεί «ότι ουδέποτε η Λευκάς ημυίρησεν αξίων του σεβασμού και της αιωνίας μνήμης των μεταγενεστέρων». Στη βιογραφία του Πετριτσόπουλου θα ενσωματώσει όλες τις θετικές κρίσεις γι' αυτόν, που κυκλοφορούσαν και κωδικοποιούσε η νεκρολογία του: για τις σπουδές, την πολιτική δράση, τη φιλανθρωπία, τη λογιούνη του και το «εξοχώτερον εν Λευκάδι» αρχαιολογικό μουσείο του, αλλά δεν θα βρει κανένα λόγο για να υπερασπι-

στεί τις πλαστογραφίες του και τελικά την αξία του έργου του.

Στα παλαιά χειρόγραφα θα εντοπίσει τα βραχεία χρονικά και τις ενθυμήσεις, που φώτιζαν το λευκαδίτικο παρελθόν σε μια προσπάθεια να συγκροτήσει ένα σώμα. Μαζί με τα χρονικά, όπως σημειώσαμε, αντέγραψε ή κατέγραψε τα ιστορικά στιχουργήματα, που αναφέρονταν στους ήρωες της πρωτόγονης επανάστασης ή της αγροτικής εξέγερσης του 1819, ακολουθώντας ένα δρόμο που τον έβγαζε στις γοητευτικές ενασχολήσεις με τη Γλωσσολογία και μέσω αυτής με τη Λαογραφία, αφού οι γλωσσολογικές του μελέτες και οι κανονιστικές του γραμματικές αναφέρονται στα έργα της προσωπικής δημιουργίας, αλλά και στα ζώντα μνημεία της γλώσσας του λευκαδίου λαού, καθαυμένα, κατά το δυνατό, από τους «εκφύλους» και «βαρβάρους» ιταλισμούς, λατινισμούς και τουρκισμούς, όπως το επέβαλαν και οι προκηρύξεις των Συλλόγων της Κωνσταντινούπολης και της Αθήνας από τη δεκαετία του 1860 και ύστερα. Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Σταματέλος αρχαιολογεί και συγχρόνως ενδιαφέρεται σε βιογραφικό επίπεδο για τη νεότερη λογισύνη, αλλά η επιστημονική του δεοντολογία φαίνεται ότι τον αποθαρρύνει από το εγχείρημα μιας συνθετικής τοπικής ιστοριογραφίας. Αν θέλαμε όμως να σημαδέψουμε με ένα εκπρεπές παράδειγμα τη μετάβαση από την ιταλόφωνη στην ελληνόφωνη ιστοριογραφία, δηλαδή στην ενσωμάτωση της τοπικής στην εθνική ιστοριογραφία, θα σταματούσαμε στο δικό του όνομα και όχι σε εκείνα που θα αναφερθούμε αμέσως, τα οποία από άλλους δρόμους είχαν ήδη προσχωρήσει στην ελληνοφωνία, όπως συμβαίνει με τους Ζαμπελίους¹⁶.

16 Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ιωάννης Ν. Σταματέλος (1822-1881). Ο λόγιος και ο δάσκαλος. Τα δημοσιεύματα. Τα κατάλοιπα. Τα χειρόγραφα της βιβλιοθήκης του», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Πρακτικά ΙΑ΄ Συμποσίου, Πόληση: Γιώργος Σεφέρης, *Ιστορία-Φιλολογία: Ιωάννης Ν. Σταματέλος (1822-1881), Νικόλαος Ι. Σταματέλος (1861-μετά 1901), Βασίλειος Ι. Σταματέλος (1869-1945), Περιβάλλον και Οικονομία: Η ανάπτυξη της Λευκάδας*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα 17-19 Αυγούστου 2006, Αθήνα 2007, σ. 63-142. Ας προστεθεί ότι ο ιθακήσιος Λάμπρος Ζαβός (1791-1850) πολιτικός μηχανικός και αρχιτέκτονας άφησε χειρόγραφο: φ. 1 «Σημειώσεις περί της Ιονικής και Συριακής Λευκαδίας και των αυτονόμων αυτών νομισμάτων με ιστορικών ερανισθέν εκ διαφόρων παλαιών συγγραφέων και συνταχθέν παρά του Ιππότου και γενικού Επιθεωρητού των Υγειονομείων του Βασιλείου της Ελλάδος Λάμπρου Ζαβού Ιθακησίου προς χάριν των μετεροχόμενων την

Παράλληλα υπάρχει και το παράδειγμα ορισμένων λογίων που ασχολούμενοι με μια ιστορία της οποίας υπήρξαν ενεργητικοί συντελεστές, άφησαν να εμφιλοχωρήσει στα γραφτά τους κάτι από την ιστορία της Λευκάδας: πρόκειται για ανθρώπους που μετείχαν με τον τρόπο τους στην Επανάσταση του 1821.

Δεν ξέρουμε τίποτε σαφές για το σχέδιο του Μιχαήλου Σικελιανού (1785-1863) να συντάξει μια ιστορία της Επανάστασης του 1821, πέρα από όσα μετά τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη ο απόγονός του Άγγελος Σικελιανός αποθησαύρισε από την οικογενειακή του παράδοση σε μερικά και σχεδόν ομοιότυπα δημοσιεύματα· κάποια αρχαιακά λείψανα δείχνουν ότι ο Μιχαήλος μάλλον φρόντιζε για την καταγραφή της προσωπικής του συμβολής στην Επανάσταση: αφορούν τη δράση του ως Φιλικού και δεν αναφέρονται στο ρόλο του κατά την καποδιστριακή περίοδο¹⁷. Ένας άλλος Λευκάδιος ο Ιωάννης Ζαμπέ-

Νομισματολογίαν. Εν Αμπρακία την 30 Δεκεμβρίου 1850», φ. 2 «Νήσος Λευκάδος (Περί της Ιονικής Λευκαδίας)», φ. 11^v «Περί της Συριακής Λευκαδίας», φ. 14 Σχεδιαγράμματα, πίνακες, «Λεξικόν των νομισματικών λέξεων». (Λίνος Πολίτης, «Παλαιογραφικά από την Ήπειρο», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Θεσσαλονίκης* 12 (1973) 395; Χειρόγραφο αρ. 34, Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων. Για τον Ζαβό: Ιπποκράτης Σ. Καραβίας, «Λάμπρος Ζαβός», *Ημερολόγιον Ιθάκης* 3 (1930) 159-162. Ο ίδιος, «Λάμπρος Ζαβός. Ο εθνικός αγωνιστής και διαπρεπής αρχιτέκτων, (1791-1850)», *Πρώτοι Έλληνες Τεχνικοί Επιστήμονες της περιόδου απελευθέρωσης*, Επιμέλεια Παύλος Κυριαζής, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, 1976, σ. 101-107.

17. Την πρώτη γνωστή μας πληροφορία για το ανολοκλήρωτο αυτό έργο του Μιχαήλου Σικελιανού παρέχει ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Βίος και έργα*, [επιμέλεια Γ.Α. Βαλαωρίτης - Γεώργιος Δροσίνης], τ. Α', Αθήνα, Βιβλιοθήκη Μαρασλή, 1907 [= 1908], σ. 319-337 (σ. 336): «Αλής Τεπελενλής και Κάρολος Νάπιερ 1819», *Εστία*, 6, τχ. 132 (9.7.1878) 435, 462. Ο Άγγελος Σικελιανός αναφερόμενος στον Α. Βαλαωρίτη παραπέμπει, προφανώς «από μνήμης», στις σημειώσεις του «Αθανασίου Διάκου» του Βαλαωρίτη, όπου δεν υπάρχει καμιά αναφορά στον Μιχαήλο Σικελιανό. Τα γραπτά κείμενα του Άγγελου Σικελιανού και μια του συνέντευξη, όπου γίνεται λόγος για τους προγόνους του με ιδιαίτερη μνεία του Μιχαήλου Σικελιανού, της ιστοριογραφικής του πρόθεσης για την Επανάσταση του 1821 και τα τεκμήρια που κατείχε, τα βιβλιογραφεί ο Γ. Κατσιμπάλης, *Βιβλιογραφία Α. Σικελιανού*, Αθήνα 1946, αρ. 1362 και «Συμπληρώματα της Βιβλιογραφίας Σικελιανού», *Νέα Εστία*, 52, τχ. 611, Χριστούγεννα 1952, Αφιέρωμα Άγγελος Σικελιανός, αρ. 1554 και 1799. Και οι δύο βιβλιογραφίες του Κατσιμπάλη αναδημοσιεύονται στο Λεύκωμα: Γεράσιμος Γρηγόρης, *Σικελιανός*

λιος (1787-1856) αυτοβιογραφούμενος θα μιλήσει για τη δράση του ως Φιλικού στη Λευκάδα και για τη συμμετοχή των Λευκαδίων στην Επανάσταση, διασώζοντας (ή δημιουργώντας;) γενικότερα επεισόδια, τα οποία αναπαράγει και ένας άλλος απομνηματιστής, ο Ευστάθιος Γεωργίου Φίλιππας (1817-1864) του οποίου η «Σύστασις και πρόοδος της Φιλικής Εταιρείας εις την νήσον Λευκάδα, 1841» ήταν έμμεσα γνωστή μόνο από τον Κωνσταντίνο Μαχαιρά. (Ο Αριστοτέλης Α. Χαραμόγλης, 1919-2003, φρόντισε και γι' αυτό: απέκτησε φωτοαντίγραφο από τους απογόνους για τη Χαραμόγλειο Βιβλιοθήκη)¹⁸. Ο

(1884-1951), Αθήνα, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, ²1981, σ. 197-240, 241-260. Από τα κείμενα αυτά θα πρέπει να σημειωθούν: Άγγελος Σικελιανός, «Βιογραφικά σημειώσεις διά τον Μιχαήλον Σικελιανόν (αποσπάσματα εκ του υπό Ανδρέου Βλαντή επιταφίου λόγου εκφωνηθέντος τη 25η Νοεμβρίου 1863)», *Ιόνιος Ανθολογία*, 1, τχ. 9-10 (Ζάκυνθος Δεκ. 1927-Ιαν. 1928) 12-14 (ο Λόγος του Α. Βλαντή λανθάνει· στα δημοσιευόμενα αποσπάσματα προστίθενται δύο υποσημειώσεις και ένα υστερόγραφο γραμμένα από τον Α. Σικελιανό σε καθαρεύουσα). Τάκης Λάππας, «Οι πρόγονοι του Σικελιανού», *Φιλολογική Πρωτοχρονιά* 9 (1952) 188-189· στη σ. 189 πανομοιότυπο. Αναδημοσίευση: Κώστας Μπουραζάκης (φιλολογική επιμέλεια), *Άγγελου Σικελιανού Γράμματα. Πρώτος τόμος (1902-1930)*, Αθήνα, Ίκαρος, 2000, σ. 64-66. Αχρόνιστο γράμμα του Α. Σικελιανού προς τον Δημήτριο Καμπούρογλου· κατά τον δεύτερο εκδότη του θα πρέπει να χρονολογηθεί τέλη 1911-αρχές 1912. Γ. Κοτζιούλας, «Συντυχαίνοντας με τον Σικελιανό», *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 13-14 (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1948) 345-347. Με εξαίρεση το δεύτερο κείμενο, στα υπόλοιπα αναφέρεται αόριστα στην ιστορία που είχε την πρόθεση να γράψει ο Μιχαήλος Σικελιανός, σε όλα ωστόσο αναφέρεται στην ύπαρξη οικογενειακών αρχείων. Με υποβλητικό αλλά και θολό τρόπο αναφέρεται σε αυτά και για τον Μιχαήλο σε ένα άλλο κείμενό του, χωρίς να κάνει μνεία της Ιστορίας: «Ελληνική ελευθερία», π. *Α[γγλία] Ε[λλάς] Ρ[ωσία] Α[μερική]*, τχ. 112 (Κάιρο, Μάιος 1946) 6, απ' όπου αναδημοσίευση στην *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση* 4, τχ. 1 (1949-1950) 426 και Άγγελου Σικελιανού, *Πεζός Λόγος*, τ. Ε' (1945-1951), φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδη, Αθήνα, Ίκαρος, 1985, σ. 105-107. Για το επίδικο βιβλίο του Μιχαήλου, που κάποια αρχειακά τεκμήρια θα μπορούσε να ανήκουν στο τεκμηριωτικό του υλικό ή σώμα βλ. Άννα Ψιλιανού-Φασουλιώτη και Ναταλία Ν. Κατηφόρη, «Το περισωθέν ψήγμα του Αρχείου Μιχαήλ Σικελιανού», *Τα Ιστορικά* 23, τχ. 44 (2006) 202-217.

18. Γεννήθηκε στην Κάτω Εξάνθεια (Δρυμώνας) το 1817. Δάσκαλος στο χωριό του στα 1833-1835 (Πάνος Γ. Ροντογιάννης, *Η Εκπαίδευση στη Λευκάδα 1613-1950*, Αθήνα 1994, σ. 158-159, 194). Σπούδασε στην Ιόνιο Ακαδημία Θεολογία και Ιατρική σε πανεπιστήμιο του εξωτερικού και πήρε δίπλωμα «διδάκτορος Ιατροχειρουργικής», που επέτρεπε την άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος, υποστηρίζοντας πρώτος αυτός

Ιωάννης Ζαμπέλιος, αυτοβιογραφούμενος πάντα, θα αναφερθεί στους λογίους προγόνους του, όπως και ο γιος του Σπυρίδων (1815-1881), κι αυτός σε αυτοβιογραφική διάθεση. Όταν παρεκβρατικώς θα μπορούσε, αν είχε κάτι να πει, να αναφερθεί στη Λευκάδα σχολιάζοντας

δημόσια στην Ιόνιο Ακαδημία την τυπωμένη διατριβή του: *Περί των ορίων της Φύσεως και της Τέχνης, Θέσις αναγνωσθείσα τη 12 Μαΐου 1849 εις τον Σύλλογον της επιφανούς Ιατρικής, Χειρουργικής και Φαρμακευτικής Σχολής της Ιονίου Ακαδημίας... καθ' ήν ημέραν τω ιατρικής και χειρουργικής εκοσμήθη Στεφάνω, Κέρκυρα 1849, 16 σ.* (Γεράσιμος Η. Πεντόγαλος, *Η Ιατρική Σχολή της Ιονίου Ακαδημίας (1824-1828, 1844-1865)*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 78, 81, 82, 111-112, 153). Εγκαταστάθηκε, κατά την επιθυμία του, που εκφράζει στον πρόλογο της διατριβής του, στη Λευκάδα και άσκησε το ιατρικό επάγγελμα. Αναμίχθηκε στους πολιτικούς αγώνες καθώς ήταν η ώρα των εθνικών-ενωτικών και ριζοσπαστικών προταγμάτων. Βουλευτής Λευκάδας στην ΙΑ', ΙΒ' και ΙΓ' Βουλή (1857-1863) συνυπέγραψε το ψήφισμα της 23.9.1863 για την Ένωση (Κωνσταντίνος Γ. Μαχαιράς, *Λευκάς και Λευκάδιοι επί Αγγλικής Προστασίας*, Κέρκυρα 1940. Φωτοανατύπωση Δ.Ν. Καραβία, Αθήνα 1979, σ. 147, 173. Π.Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία...*, τ. Β', σ. 424, 446. Νίκος Δέγλερης - Γιώργος Χειμωνάς - Βασίλης Ρόζος, «Περί των ορίων της φύσεως και της Τέχνης» Θέσις Ευσταθίου Φίλιππα, Λευκάδιου», 7ο Πανελλήνιο Ιατρικό Συνέδριο, Αθήνα 7 Μαΐου 1981. Ανακοίνωση δαχτυλόγραφη, 6 σ.+5 πίνακες (σ. τίτλου και προλόγου της διατριβής από το αντίτυπο που αφιέρωσε στον Ανδρέα Παπαδόπουλο Βρετό και τώρα φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής, φωτογραφία με τα παιδιά του Δημήτριο και Άννα Μαρία, το δίπλωμα Θεολογίας, το ψήφισμα της 23.9.1863, που τα έδωσε στους συγγραφείς ο τρισέγγονός του Γιώργης Ευσταθίου Φίλιππας (1981). Αντίγραφο της ανακοίνωσης στη Χαραμόγλειο Ειδική Λευκαδιακή Βιβλιοθήκη, της οποίας ο ιδρυτής Α. Χαραμόγλης συνεργάστηκε με τους συγγραφείς (10.1.1981). Ο Α. Χαραμόγλης συνεργάστηκε με τον επίσης τρισέγγονο Δημήτριο Ευσταθίου Φίλιππα, ιατρό, ο οποίος του παράδωσε φωτοτυπία 42 (αρίθμηση του τρισέγγονου;) φύλλων, 83 γραμμένες σελίδες, του προχειρογραμμένου απομνημονεύματος για τα προεπαναστατικά και επαναστατικά χρόνια στη Λευκάδα, που φαίνεται να ακολουθεί τα αντίστοιχα κείμενα του Ιωάννη Ζαμπελίου. Η διήγηση αρχίζει: *Προς το έτος του 1817 ο Κύριος Δρ Ιωάννης Ζαπραλής...* Στη σ. 42, τέλος: *δύο νέοι τούρκοι οίτινες δι' εξόδων, ενώ στη διπλανή στήλη υπάρχει κεφαλίδα: αυτή η σημείωσις είναι του Φίλιππα. [από άλλο χέρι η συνέχεια:] η αόρατος αρχή [διορθώνει: ρήζα, πηγή] της φιλικής εταιρίας...* Στη σ. 62, τέλος: *Επέτυχε τω όντι τον παλαιόν του φίλον και Συμμαθητήν εις Βολονίαν εις Π...νίαν εις Παρισίους.* Στη σ. 43: *Σημείωσις και πρόοδος της Φιλικής Εταιρίας εις την νήσον της Λευκάδος. Η αόρατος πηγή της φιλικής εταιρίας...* Στη σ. 63: *Σύστασις της Φιλικής εταιρίας και πρόοδος αυτής εις την νήσον Λευκάδα. Προς το έαρ του 1817 έφθασεν ο Δρ Ιωάννης Ζαπραλής...* Στη σ. 75, τέλος: *ταύτα εσύναξα φιλε με, τά πολλού κόπου.* Στη σ. 76: *Β αντίγραφον του πρωτοτύπου. Έκθεσις του Φίλιππα.* Πρώτος ο

τον Λιουτπράνδο, δεν μπαίνει σ' αυτόν τον κόπο: ένας πατέρας, λοιπόν, με εμφανή και διαχρονική ιστορική παιδεία, και ένας γιος, κατ' εξοχήν «ιστοριονόμος», την πατρίδα τους (που άλλωστε την τιμά ο δεύτερος, όπως και ο πατέρας του, επιτάσσοντας το όνομά της στο δικό του) την ανακαλούν βιωματικά, όχι ιστοριογραφικά¹⁹.

Κ.Γ. Μαχαιράς, *Λευκάς και Λευκάδιο...*, ό.π., σ. 189, π.β. σ. 7 σημειώνει: Ευσταθίου Φίλιππα-«ιστορικών σημείωμα περί Λευκαδίων Φιλικών»-1841-Χειρόγραφο» (παραχώρηση του δισέγγονου του Νικήτα Φίλιππα) και στις σ. 44-45 δημοσίευσε τις οδηγίες της Εφορείας των Φιλικών Κέρκυρας προς τους Ι. Ζαμπέλιο και Άγγελο Σούνδια. Το απόσπασμα είναι από τις σ. 47-48 του χειρογράφου. Ο Π.Γ. Ροντογιάννης, στο αρχείο του οποίου εντοπίστηκε αυτόγραφο του αντίγραφο από το χειρόγραφο Ευσταθίου Φίλιππα, που πρέπει να ταυτιστεί με εκείνο από το οποίο προέρχεται το φωτοαντίγραφο της Χαραμογλείου Βιβλιοθήκης, δεν το χρησιμοποίησε γιατί θεώρησε ότι είναι παραλλαγή του κειμένου του Ιωάννου Ζαμπελίου: «Ανέκδοτα έργα Ιωάννου Ζαμπελίου. Τα λευκαδικά επί της Ελληνικής Επανάστασεως (Σημειωματάριον ενός Φιλικού)», *Αρμονία* 3 (1902) 76-78, 122-129 (βλ. και την επόμενη υποσημείωση). Στο αρχείο του βρέθηκε επίσης αντίγραφο (φύλλα 5, σελίδες γραμμένες 10) από το χέρι της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη: *Σύστασις της φιλικής Εταιρίας και πρόοδος αυτής εις την νήσον Λευκάδα. Προς το έαρ του έτους 1817 έφθασεν ο Δρ Ιωάννης Ζαπραλής...* Στο τέλος: *Ταύτα εσύναξα φίλε και μετά πολλού κόπου.* Ο Ροντογιάννης σημείωσε στην αρχή: *Όλα αυτά είναι αντιγραφή ίσως από το χειρόγραφο των απομνημονευμάτων του Ιωάννου Ζαμπελίου που δημοσιεύτηκαν αργότερα (1902) στο περιοδικό Αρμονία.* Ο Ροντογιάννης, *Ιστορία...*, Β', σ. 309-323, είναι επιφυλακτικός για πολλά από εκείνα που σημειώνει ο Ζαμπέλιος. Ένα άλλο αντίγραφο της Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, στο ίδιο αρχείο (φύλλα 7, σελίδες Α-ΙΓ') επιγράφεται: *Σύστασις και πρόοδος της φιλικής Εταιρίας εις την νήσον της Λευκάδος. Η αόρατος πηγή της φιλικής εταιρίας αφ' ου αναπλάσθη...* Στο τέλος, σ. ΙΓ': *ως η λέαινα διώχνει τας παρδάλεις όταν ζητούν να της αρπάσουν τους νεοσσούς της.* Οι χειρόγραφες μορφές και οι έντυπες των απομνημονευμάτων του Ιωάννη Ζαμπελίου, το χειρόγραφο Φίλιππα και τα αντίγραφα της Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, καθώς και άλλα που θα εντοπιστούν πρέπει να συνεξεταστούν για να αποκτήσουμε καλύτερη εικόνα μέσα από τις παραλλαγές τους. Για το θέμα αυτό βλ. και την επόμενη υποσημείωση.

19. Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος μνημονεύει από τους προγόνους του τον Νεκτάριο στο *Πόθεν η κοινή λέξις τραγουδώ. Σκέψεις περί ελληνικής ποιήσεως*, Αθήνα 1859, σ. 57-58 (= Πολυλά - Ζαμπελίου, *Γύρω στο Σολωμό*, Αθήνα, Στοχαστής, 1925, σ. 69 = *Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, Τα κριτικά κείμενα*, φιλολογική επιμέλεια Γιώργος Γ. Αλιανδράτος, Αθήνα, Ίδρυμα Ουράνη, 1999 σ. 204) αντλώντας προφανώς από την αυτοβιογραφία του πατέρα του Ιωάννη. Αυτή η τελευταία διακρίνεται σε δύο μέρη, ένα καθαρά αυτοβιογραφικό και ένα επίσης αυτοβιογραφικό αλλά επικεντρωμένο στη δράση του ίδιου και άλλων ως Φιλικών στη Λευκάδα. Το κείμενο δημοσίευσε ο Δημήτριος Γρ.

Ένας άλλος ακόμη, ο Πέτρος Δ. Στεφανίτσης (Λευκάδα 1792-Αθήνα 1863), γιατρός με λόγια ενδιαφέροντα, που πήρε μέρος στην Επανάσταση ζώντας την πολιορκία του Μεσολογγίου και κατοικοεδρεύοντας στο Ναύπλιο και τελικώς στην Αθήνα, λέγεται ότι έγραψε ένα χρονικό της πολιορκίας (και μάλιστα ότι εκδόθηκε και παραμένει λανθάνον και ακόμη κάποια «ιστορία», που με τη διαθήκη του εμπιστεύεται στον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο). Ασχολήθηκε με τη γενέτειρα τροφοδοτώντας *Τα Ελληνικά* (1853-54) του Ιάκωβου Ρίζου Ραγκαβή με ένα άρθρο «περί της νεωτέρας εποχής» και έναν επισκοπικό κατάλογο²⁰. Πάντα στη συνάφεια της

Καμπούρογλου, με τον ενιαίο τίτλο «Ανέκδοτα έργα Ιωάννου Ζαμπελίου»: «Τα λευκαδικά επί της Ελληνικής Επανάστασης (Σημειωματάριον ενός Φιλικού)», *Αρμονία* 3 (1902), 76-88, 122-129. «Αυτοβιογραφία Ιω. Ζαμπελίου», σ. 225-237. Της «Αυτοβιογραφίας» υπήρχε εκτενέστερη λανθάνουσα παραλλαγή δημοσιευμένη μερικώς στην ανώνυμη εισαγωγή της συνολικής έκδοσης *Τραγωδία Ιωάννου Ζαμπελίου Λευκαδίου*, έκδοσις Στεργίου Χ. Ραφτάνη, Ηπειρώτου, 1, Ζάκυνθος 1860, σ. θ'-ρ'. Ενώ ετοιμαζόταν η έκδοση Ραφτάνη, ο νομικός Θ.Γ. Κλαδάς, «Ιωάννης Ζαμπέλιος», *Πανδώρα* 7 (1856-57), τχ. 161, 1.12.1856, σ. 391-405 και ανασελιδοποιημένο ανάτυπο, 8ο μικρό, 38 σ., χωρίς εξώφυλλο, που γνωρίζει την ετοιμαζόμενη έκδοση και παραθέτει εκτεταμένα χωρία από τη λανθάνουσα «Αυτοβιογραφία»: πβ. Φ. Μπουμπουλίδης, «Ποικίλα Νεοελληνικά. Β' Αυτοβιογραφικά κείμενα του Ιω. Ζαμπελίου», *Αθηνά* 79 (1983-1984) 236-240. Ας σημειωθεί ότι το μελέτημα του Κλαδά χρησιμοποιείται στην εισαγωγή («Βιογραφία Ιωάννου Ζαμπελίου») της έκδοσης Ραφτάνη.

20. Αναφορές στην εργογραφία του, που μας απασχολεί εδώ και στη συναφή βιβλιογραφία, Σ.Ι. Ασδραχάς, *Πατριδογραφήματα*, Αθήνα, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 2003, σ. 205-209, 211-212, 388-389, 389-393. Αναδημοσιεύεται εδώ το σύντομο βιογραφικό σημείωμα του Στεφανίτση που δημοσίευσε ο Ιάκωβος Ρίζος Ραγκαβής, *Τα Ελληνικά*, ήτοι περιγραφή γεωγραφική, ιστορική, αρχαιολογική και στατιστική της αρχαίας και νέας Ελλάδος, τ. Γ', Αθήνα 1854, σ. 718-719 και απηχεί αυτοβιογραφικές απόψεις του βιογραφούμενου: «Η Λευκαδία, εκτός των αρχαίων, εγέννησε και κατά τους καθ' ημάς έτι χρόνους άνδρας επισήμους, ως τον ιατροφιλόσοφον Δημήτριον Πετριτσόπουλον, τον ιατροφιλόσοφον και ιππότην Άγγελον Δ. Κόνδαριν, τον Ιωάννην Ζ. Ζαμπέλιον Δόκτορα της νομικής και άριστον ποιητήν, τον Μάρκον Σ. Τσαρλαμπάν, νομικόν και άκρωσ φιλελεύθερον, και άλλους. Μεταξύ δε των μάλλον αξιοτίμων τέκνων της Λευκαδίας καταριθμητέος δικαίως και ο εν Αθήναις ήδη διαμένων ιατροχειρουργός Πέτρος Δ. Στεφανίτσης. Ο ανήρ ούτος άμα τη κατά τα 1821 ενάρξει του ιερού Ελληνικού αγώνος, έδραμεν αυθορμητώς εις την Δυτικήν Ελλάδα και παρευρεθείς εις τας τρεις πολιορκίας του Μεσολογγίου, καθώς και εις την αείμνηστον σκηνήν της Κλεισούβης, έδειξεν αληθή πατριωτισμόν και αξιοθαύματον φιλανθρωπίαν, επι-

Επανάστασης, ένας ολιγογράμματος, που κι αυτός συμμετείχε στον Αγώνα, φροντίζει να καταγράψει χρονολογικά τη δράση του (1821-1830) ως πρόλογο στο «κατάστιχό» του με τα έξοδα και τα έσοδα των ομάδων και των αποστολών του και ως επίλογο να καταγράψει τους 92 νεκρούς κατά την Επανάσταση συμπατριώτες του αγωνιστές: είναι ο Σπυραντώνης Χαλκιόπουλος (Λευκάδα;-Αθήνα 1835)²¹.

σκεπτόμενος τους ασθενείς και τους τραυματιζομένους ου μόνον αμισθί, αλλά και δαπανήσας εξ ιδίων του ικανά χρήματα, και ταλαιπωρηθείς και πληγωθείς και κινδυνεύσας πολλάκις, ως φαίνεται εκ των ανά χείρας αυτού πολλών επισήμων μαρτυριών και αποδείξεων· έτι δε συνετέλεσε μετά ταύτα μεγάλως και εις την επανόρθωσιν και καλήν αποκατάστασιν του εν Ναυπλία νοσοκομείου και του εν Αιγίνη ορφανοτροφείου, και εν ενί λόγω έπραξε παν ότι εδυνήθη προς όφελος της Ελλάδος και των Ελλήνων μετ' ακαμάτου ζήλου και αξιολάστου φιλοτιμίας· ανεγνωρίσθησαν δε και διεκοινώθησαν αι λαμπραί αυτού πράξεις και εκδουλεύσεις υπό τε των κατά καιρούς Ελληνικών Κυβερνήσεων και υπό των ξένων. Ο ρηθείς κύριος Π. Στεφανίτσης μοι εχορήγησεν ύλην ικανήν περι της νεωτέρας εποχής της πατρίδος αυτού Λευκαδίας και τω ομολογώ χάριτας».

21. Το «κατάστιχό» του φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη, Τμήμα Χειρογράφων, Αρχείο Αγωνιστών αρ. 10319. Έκδοσή του ετοίμασε ο Φιλολόγος-Λυκειάρχης Γεώργιος Τσίλης το 1993 και παράδωσε αντίγραφο του χειρογράφου του (25 σ.) στον Α. Χαραμόγλη για τη Χαραμόγλειο Ειδική Λευκαδιακή Βιβλιοθήκη. (Βλ. Αριστοτέλης Α. Χαραμόγλης, «Σπυραντώνης Χαλκιόπουλος, ο μικρός Μακρυγιάννης της Λευκάδας στην Επανάσταση του 1821», εφ. *Ηχώ της Λευκάδας*, αρ. 63 (Αθήνα, Μάρτ.-Απρ. 1993) 3). Με την ελπίδα ότι θα βρεθεί τρόπος να δημοσιευτεί η εργασία του Γεωργίου Τσίλη παραθέτουμε το πρώτο μέρος του προλόγου του: «Γεννήθηκε στη Λευκάδα. Μόλις άρχισε η Επανάσταση, μαζί με άλλους 32 συμπατριώτες του αναχώρησαν από το νησί και πήγαν στη Βόνιτσα και κατατάχτηκαν στο τμήμα του Τσόγκα που είχε στρατοπεδεύσει εκεί. Πήρε μέρος στις μάχες του Μακρυνόρους, της Πάτρας, του Ξηρόμερου, στην Α' πολιορκία του Μεσολογγίου, του Καρπενησιού, της Πύλου, του Κρεμμυδιού, των Αθηνών, του Ωρωπού, του Αιτωλικού και σε πολλές άλλες. Το 1828 υπηρέτησε υπό τις διαταγές του Δ. Ύψηλάντη με το βαθμό του εκατόνταρχου και πολέμησε στα Λιβάδια, στο Σεβενίκο και Θερμοπούλες. Το 1830, όταν διαλύθηκαν οι χιλιαρχίες, αποστρατεύτηκε με το βαθμό του λοχαγού (φαλαγγίτη) και πήρε σύνταξη 60 φοίνικες το μήνα. Διέμενε στην Αθήνα. Δεν είχε οικογένεια. Πέθανε στις 13-3-1835. Στις 17 Ιανουαρίου 1865 οι κληρονόμοι αυτού Μαύρα Χαλκιοπούλου, αδελφή του, ανύπαντρη και ο ανεψιός του Γεώργιος Ιωάννη Χαλκιόπουλος που ήταν κάτοικοι Λευκάδας υπέβαλαν την με αριθ. 4274 αίτηση στην επιτροπή του Ιερού Αγώνα για να τους χορηγηθεί σύνταξη. Ως αποδειχτικό στοιχείο για τη δράση του αδελφού και

Κοντά σε αυτόν και ο Δήμος Φερεντίνος, ο Δήμος Τσέλιος (Σπαρτοχώρι Μεγανησιού 1785-Αγρίνιο 1854) του οποίου τα απομνημονεύματα κατέγραψε ο Γεώργιος Τερτσέτης, αλλά ατύχησαν στη σεισμοπυρκαγιά της Ζακύνθου το 1953 και έτσι μείναμε με τις δύο σελίδες που πρόλαβε να δημοσιεύσει ο Ντίνος Κονόμος (1918-1990)²². Θα

θείου κατέθεσαν το προσωπικό του ημερολόγιο, το οποίο είχε ο ανεψιός του Γεώργιος Χαλκιοπούλος στα χέρια του από τις 12 Ιουλίου 1842».

22. Ντίνος Κονόμος, «Ο Γ. Τερτσέτης και ανέκδοτα κείμενά του για την αθάνατη εποποιία του 1821», *Πνευματική Ζωή*, Β', αρ. 18 (1953) 372-373. = Ντίνος Κονόμος, *Ο Γεώργιος Τερτσέτης και τα ευρισκόμενα έργα του*, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 1984, σ. 805-806· πβ. και σ. 45. Δεν έχουμε μια ολοκληρωμένη βιογραφία του Δημοτσέλιου. Βλ. ενδεικτικά: *Ηρωϊκά σελίδες της Ιεράς Επανάστασης 1821. Ο στρατηγός Δήμος Τσέλιος, ο περίφημος Γερο-Δήμος. Μελέτη ερειδομένη επί επισήμων εγγράφων του 1821, εκδομένη υπό της εγγονής του στρατηγού Ευδοξίας Π. Κουμουτσοπούλου*, Αθήνα 1930, 188 σ. Διονύσιος Μιτάκης «Η διαλακτικότητα του Δημοτσέλιου κι η προς Αράχωβαν αριστεία του», *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών* 3 (1973) 89-146. Ο ίδιος, *Η επανάσταση του 1836 (Η Πρώτη Πολιτική Επανάσταση της Νέας Ελλάδας)*, Αθήνα 1983, σ. 128-133. Κώστα Πάλμου, *Δημοτσέλιος*, Πειραιάς 1997, 31 σ. Αναδημοσιεύουμε από την έκδοση Κονόμου (1984) λίγες γραμμές του Δημοτσέλιου από τα δύο αποσπάσματα: «Οι γονείς μου ήταν από τα Κομετάτα, οι παππούληδες μου. Επαντρεύτηκε ο παππούλης εις την Ακαρνανία την βάβω μου... Ο πατέρας μου επήρε από την Ζάβιτζα. Εγεννήθηκα εγώ εις το Μεγανήσι της Αγίας Μαύρας. Ένας Μεταξάς ήλθε και το κατοίκησε. Εκεί εκατοίκησαν οι παππούληδες μας 4 αδέρφια Φερεντιναίοι. Ο πατέρας μου τον έκαψε η αστραπή ήμουν ένα χρόνον. Εκοιμότουν εις ένα κλαρί. Έζησε η μάνα μου δύο χρόνια. Εκίνησε να πάει διά μαρτυριά στην Αγία Μαύρα· στον δρόμο, ήταν 17 νομάτοι, επνίγηκαν 14· ένας παπάς, δύο-τρεις γυναίκες με την μάνα μου επνιγήκανε. Έπειτα μας πήραν διά την ψυχή του ένας στην Αγία Μαύρα... Επέρασα καμμιά δεκαριά χρόνους στην Ακαρνανία, επήγα πίσω. Έκατ'ζα εκεί ώστε έγινε 16 χρονών, στην πεθερά του Βαλιανάκη. Επέρασα στο Μεγανήσι, εγίνηκα 19 χρονών. Ήτον το σπίτι μας στο Μεγανήσι. Ήτον τρία σόγια κάτοικοι. Θιακοί, Ξερομερίτες και Κεφαλληνίοι. Είναι ένα πέραμα από του Μύτικα, ωραίο νησί σαν και νάναι στην Παράδεισο. Εσηκώθηκα διά να φύγω να πάρω τον αδελφό μου, πούταν ξενιτεμένος. Ευγήκα να πάω να εύρω τον αδελφόν μου πούταν με καράβι. Αξιώθηκε και έκαμε καράβι δικό του. Ευγήκα να πάω στην Αγία Μαύρα να βγω να τον εύρω. Ήυρα ένα Ζαφείρη κλεφτικότον από την Ακαρνανία, κάθονταν στην Αγία Μαύρα. Μου λέει αυτός: Δήμο τι χαλεύεις να πάς με καράβια; Έρχεσαι να πάμε στο Καρπενήσι; Βιαινείς και κλέφτης. Μ'επήρε τον Ιούλιο μήνα στα 1804...». «Τον χειμώνα εκαθήμεθα εις ένα λιτρουβείο εις το Μεγανήσι με τον Καραϊσκάκη και Οδυσσέα. Ο Καραϊσκάκης μου είπε διά την Εταιρείαν, ότι θα γίνει την άνοιξιν. Η φαμελιά μου ήταν εις το Μεγανήσι. Εβγήκα έξω.

αναφερθούμε αργότερα στον μεταγενέστερο Αριστοτέλη Βαλαωρίτη (1824-1879). Στη μορφοπλασία και μυθοπλασία του υπόκειται μια ιστορική γνώση και ίσως αρχειακή περιέργεια: ο τοπικός του «ιστορισμός» είναι έναυσμα για την επική του μεθερμηνεία, ενώ αντίθετα η γλωσσική και κοινωνική γνώση της υπαίθρου είναι τα συμπληρωματικά υλικά με τα οποία δεν δομείται μόνο η ποιητική του γλώσσα αλλά και η ιστορική αναπαράσταση.

Με δυο λόγια, παράλληλα με τα πρώιμα ενδιαφέροντα του Πετριτσόπουλου για τη συγκρότηση μιας τοπικής ιστορίας αντίστοιχης με εκείνη των άλλων νησιών, υπάρχει μια ιστορική ετοιμότητα που, ωστόσο, ως προς την οικογενειακή και θεσμική της διάσταση, προσκρούει σε μια τεκμηριωτική απουσία: η όψιμη βενετική κυριαρχία, με την επακόλουθη συνέπειά της, δηλαδή την ιδιότυπη και μερικευμένη δημιουργία φεουδαλικών θεσμών, με εξωγενείς μάλιστα συντελεστές, δεν καθιέρωσε την ανάγκη της συγκρότησης οικογενειακής μνήμης μέσω οικογενειακών δένδρων και αρχειοθέτησης των πράξεων φεουδαλικών εκχωρήσεων, που θα εδραίωναν τα δικαιώματα της φεουδαλικής διαδοχής: οι κατοχυρώσεις των «λιβελικών» δικαιωμάτων γίνονταν από άλλους δρόμους και μάλιστα χωρίς σημαντικό χρονικό βάθος. Κάποια υποτυπώδη και περιορισμένης χρονικότητας γενεαλογικά δένδρα, όπως για παράδειγμα εκείνα της οικογένειας Σεττίνη, συντάσσονται για να εξυπηρετήσουν δικαιώματα ιδιωτικού δικαίου. Ας υπενθυμίσουμε επίσης ότι η πρώιμη και χωρίς συνέχεια τοπική συνολική ιστορία ανήκει, όπως στα άλλα νησιά, στον αστερισμό της κυρίαρχης γλώσσας, της ιταλικής.

Από τον θάνατο του Σταματέλου (1881) θα περάσουν δύο δεκαετίες χωρίς ιστοριογραφική παραγωγή. Αυτό το κενό φαίνεται να κάλυπτε, από τη δεκαετία του 1860, κάπως παράδοξα, το ποιητικό έργο του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Με τη μυθική σχεδόν διάδοση σε όλα τα στρώματα της λευκαδίτικης κοινωνίας, το έργο διαβαζόταν και ως ιστορικό ανάγνωσμα και ιδιαίτερα με τη μεγάλη, έστω και

Εβγήκαμεν έξω. Ανταμωθήκαμεν εις τη Βόνιτζα. Ο Οδυσσεάς ετράβηξε δια την Λειβαδιά. Εγώ έμεινα, είχα τα ζευγάρια μου. Ανταμωθήκαμε πριν τη Λαμπρή με τους προεστούς του Κάραλη, Γιωργάκης... Χρηστάκης Σταίικος, Μεγαπάνος, Τζόγκας, Βαρνακιώτης. Είπαμε να βαρέσουμε τους Τούρκους μεγαλοβδόμαδο...».

ημιτελή, σύνθεση του «Φωτεινού», για την οποία έναυσμα ήταν η γενεαλογική μελέτη του Χοφφ για τον Γρατιανό Ζώρζη, που μετάφρασε, πλούτισε και δημοσίευσε το 1870 στην Κέρκυρα ο Ιωάννης Ρωμανός. Ο «Φωτεινός» ήταν προσιτός από το 1891, που εκδόθηκε στον δεύτερο τόμο των *Ποιημάτων* και μπορούσε να κρατά ανοιχτούς τους δρόμους προς το λευκαδίτικο παρελθόν, καθώς το ποιητικό του μήνυμα άγγιζε ζωντανά αισθήματα και αγωνίες επιβίωσης του Λευκαδίτη, κυρίως του αγρότη. Η τρίτομη μνημειώδης έκδοση των έργων και της βιογραφίας του ποιητή, από το γιο του Ιωάννη το 1908, πλούσια υπομνηματισμένη με ιστορικό υλικό, ξανάφερε το έργο του ολόκληρο στη διάθεση αναγνωστών και μελετητών, που επιβεβαίωναν τώρα τις μαρτυρίες, ότι τα βιβλία του Βαλαωρίτη διαβάστηκαν από την πρώτη τους έκδοση και ως ιστορικά βιβλία²³.

Ογδόντα χρόνια περίπου από τη συγγραφική ακμή του Πετριτσόπουλου και τις δημοσιεύσεις έργων του εμφανίζεται ο Σπυρίδων Α. Βλαντής (1855-1938) με το μοναδικό του βιβλίο, που τυπώθηκε στη Λευκάδα το 1902, στο τυπογραφείο Αδελφών Τσιρίμπαση, *Η Λευκάς υπό τους Φράγκους, τους Τούρκους, και τους Ενετούς (1204-1797)* «διά τους πολλούς και ίδια τους Λευκαδίους, τους θέλοντας να γνωρίσωσι την ιστορίαν της ιδιαιτέρας πατρίδος των, μη δυναμένους δε να ανατρέξωσιν εις τας πολυαριθμούς και ενίοτε δυσσευρέτους πηγάς». Η χρήση μεμονωμένων και αποσπασματικών πηγών, που εντόπισε σε οικογενειακά αρχεία της Λευκάδας, η χρήση των καταλοίπων και των δημοσιευμάτων του Πετριτσόπουλου, στα οποία

23. Αριστοτέλους Βαλαωρίτου *Βίος και Έργα* [Επιμέλεια Ι.Α. Βαλαωρίτης - Γεώργιος Δροσίνης], τ. Α'-Γ', Αθήνα, Βιβλιοθήκη Μαρασλή, 1907 [στο εξώφυλλο: 1908] 8ο, ια'+567, 368, 422. Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Α' Βίος, επιστολές και πολιτικά κείμενα*, Φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης - Νίκη Λυκούργου, *Β' Ποιήματα και Πεζά*, επιλογή κι φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης - Ελένη Τσαντσάνογλου, Αθήνα, Ίκαρος, 1980, 8ο, 517, 543 σ. Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Φωτεινός*, Επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης, Αθήνα, Ερμής, 1970, ²1976, 8ο μικρό, 199 σ. *Γρατιανός Ζώρζης Αυθέντης Λευκάδος. Ιστορική πραγματεία του Καθ. Καρόλου Χοφφ, μετενεχθείσα μεν εκ της Γερμανικής υπό Ιωάννου Α. Ρωμανού, προτάξαντος Ιστορικήν Μελέτην περί της εν Ελλάδι Φραγκοκρατίας*, Κέρκυρα, τυπ. Η Ιονία αδελφών Κάων, 1870, 8ο, σ. 4+320+1 χαρ.+1 πίν. Φωτοανατύπωση (χωρίς τον πρόλογο): [Αθήνα 1968;] και ανατύπωση: Ιωάννου Ρωμανού, *Ιστορικά έργα*, επιμέλεια-προλεγόμενα Κ. Δαφνής, *Κερκυραϊκά Χρονικά* 7 (1959) 127-330.

δεν μπορούσε να αναγνωρίσει τις πλαστογραφίες, τα δημοσιεύματα του Σταματέλου και η περιορισμένη χρήση του Αρχαιοφυλακείου τον οδήγησαν στη χρήση της ξένης και της μικρής ελληνικής βιβλιογραφίας, με αποτέλεσμα να γράφει, σε μια πλούσια καθαρεύουσα με αρχαϊζόντα στοιχεία και λεπτό ύφος, μια διήγηση της εξωτερικής ιστορίας και των πολέμων των ηγεμόνων, για τη Φραγκοκρατία και την Τουρκοκρατία στη Λευκάδα και να σκιαγραφήσει τη διοικητική οργάνωση του νησιού κατά τη Βενετοκρατία, ακολουθώντας τον Λούντζη και ομολογώντας την υπεροχή των Βενετών σε σχέση με τους άλλους κυριάρχους. Και για την περίοδο της Βενετοκρατίας η έλλειψη συστηματικής έρευνας στο Αρχαιοφυλακείο Λευκάδας και άλλα ελληνικά και ξένα αρχεία δεν θα του επιτρέψει να εξετάσει την εσωτερική ιστορία του νησιού, μια έλλειψη που θα χαρακτηρίσει ολόκληρο το έργο του. Στα επόμενα 25 χρόνια της συγγραφικής του δραστηριότητας ο Βλαντής θα αναφερθεί στην αρχαιότητα με δοκίμιό του για τις πόλεις της Λευκάδας, ενώ άλλα του δοκίμια θα αναφέρονται στην περίοδο των δημοκρατικών Γάλλων (1797-1798) και την άμυνα της Λευκάδας απέναντι στον Αλή πασά, όπως την οργάνωσε ο Ιωάννης Καποδίστριας στα χρόνια της Επτανήσου Πολιτείας (1807). Δύο άλλοι κύκλοι δημοσιευμάτων του, ο πρώτος αποτελούμενος από βιογραφικές προσεγγίσεις και ο δεύτερος από μελέτες πτυχών του γλωσσικού ζητήματος, θα δείξουν και πάλι την έλλειψη ερευνητικών προϋποθέσεων για τη σύνταξη βιογραφιών, ενώ η εκκίνηση από τη βίωση ενός ζωντανού προβλήματος της ελληνικής κοινωνίας θα του επιτρέψει να συγκεντρώσει τα στοιχεία και να γράψει σελίδες που τέμνουν το γλωσσικό ζήτημα²⁴.

24. Π.Γ. Ροντογιάννης, «Οι ιστορικοί της Λευκάδος...», ό.π. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ο ιστορικός της Λευκάδας Σπυρίδων Α. Βλαντής (1855-1938). Αναγραφή δημοσιευμάτων Σπυρίδωνος Α. Βλαντή», *Η Λευκάς υπό τους Φράγκους, τους Τούρκους και τους Ενετούς (1204-1797). Ιστορικών δοκίμιον υπό Σπυρίδωνος Α. Βλαντή, Εν Λευκάδι 1902. Φωτοανατύπωση με τη στήριξη του Πνευματικού Κέντρου Δήμου Λευκάδας*, Αθήνα, Πορεία, 2008, σ. θ'-λθ'. Ο αναγνώστης μπορεί να χρησιμοποιεί και το δημοσίευμα του ίδιου, «Η πολιτισμική ιστορία της Λευκάδας μετά την Ένωση. Λευκαδίτικη πολιτισμική ιστορία 1864-2006. Επιλογή βιβλιογραφίας [λήμματα 363]», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών - Σύλλογος Λευκαδίων Φοιτητών και Σπουδαστών Αττικής, *Διεπιστημονική ημερίδα: Γνωριμία με τη Λευκάδα*, Αθήνα 16

Ο θάνατος του Βλαντή το 1938 και η ανάθεση εκφώνησης του πανηγυρικού του 1939 για τον εορτασμό των 75 χρόνων της Ένωσης έφεραν τον Κωνσταντίνο Γ. Μαχαιρά (1882-1967) στην ιστορική έρευνα. Το κείμενο εκείνης της ομιλίας και κυρίως η έρευνα και τα στοιχεία που συγκέντρωσε, τον παρακίνησαν να προχωρήσει στη συγγραφή και την έκδοση του πρώτου βιβλίου του στην Κέρκυρα το 1940, στο πλαίσιο της Εταιρείας προς ενίσχυση των Επτανησιακών Μελετών, με τίτλο *Λευκάς και Λευκάδιο επί Αγγλικής προστασίας 1810-1864*, μια περίοδο για την οποία ο Βλαντής δεν είχε δημοσιεύσει τίποτε, επικαλούμενος ότι οι απόγονοι των πρωταγωνιστών εκείνης της περιόδου «ευρίσκονται ακόμη εις δευτέραν ή τρίτην γενεάν». Η επισταμένη έρευνα στο Αρχαιοφυλακείο, που λειτουργούσε κανονικά, καθώς από το 1930 υπηρετούσε, ως αρχειονόμος, ένας σημαντικός άνθρωπος, ο Γεώργιος Γρ. Παρίσης (1907-1964)²⁵, στο Αρχείο Αγωνιστών 1821 της Εθνικής Βιβλιοθήκης και στο χειρόγραφο του 1841 του Ευσταθίου Φίλιππα για τη συμμετοχή των Λευκαδίων στον Αγώνα καθώς και η χρήση της βιβλιογραφίας του έδωσαν τη δυνατότητα να υπομνηματίσει στέρεα το βιβλίο. Η δική του ιστοριογραφική βούληση θα εκφραστεί καλύτερα μεταπολεμικά με τα δύο έργα που κάλυψαν την περίοδο της Βενετοκρατίας και την περίοδο 1797-1810 και εκδόθηκαν το 1951 και 1954 αντίστοιχα στην Αθήνα. Για τη Βενετοκρατία δημιουργήθηκαν ερευνητικές και συγγραφικές προ-υποθέσεις καλύτερες χάρις στις επίμονες έρευνες του συγγραφέα στο Αρχαιοφυλακείο και τις έρευνες του γιαννιώτη ιστοριοδίφη Κωνσταντίνου Μέρτζιου (1886-1971) στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας, χάρη στην πρωτοβουλία του καλού λευκαδίτη, έμπορου στη Βενετία, Γεράσιμου Μεσσήνη (1897-1957). Έτσι ο Μαχαιράς μπόρεσε να γράψει το σημαντικότερο βιβλίο του. Με το τρίτο, δίτομο, βιβλίο του *Πολιτική και Διπλωματική Ιστορία της Λευκάδος (1797-1810)*, για

Απριλίου 2005 - Έκθεση Λευκαδίτικου βιβλίου. Στρογγυλό τραπέζι. *Η Λευκάδα στο βιβλίο - Το βιβλίο στη Λευκάδα*, Αθήνα 14 Οκτωβρίου 2005, Αθήνα 2006, σ. 15-62. Για την ιστοριογραφία βλ. σ. 52-55, λήμματα 269-295, τα οποία ανατυπώνονται με προσθήκες στο τέλος αυτών των *Πρακτικών*. Για τον Βλαντή, βλ. λήμματα 5, 270.

25. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Γεώργιος Γρ. Παρίσης (1907-1964) (ο αρχειοφύλακας)», *Πατριδογραφήματα*, ό.π., σ. 227-229, 397. Τ.Ε. Σκλαβενίτης, «Επιλογή Βιβλιογραφίας...», ό.π., σ. 34-35 λήμματα 41-51 (για τον Παρίση και το Αρχαιοφυλακείο).

το οποίο ερεύνησε και στο Αρχείο της Ιονίου Γερουσίας στην Κέρκυρα, ολοκλήρωσε την τριλογία του, που κάλυψε την περίοδο από την αρχή της Βενετοκρατίας ως την Ένωση, το πιο πρόσφατο λευκαδίτικο παρελθόν δύο αιώνων ξενοκρατιών, που άφησε τα περισσότερα αποτυπώματα στη γλώσσα, τις συνήθειες, τις νοοτροπίες, τον πολιτισμό και τα μνημεία του τόπου. Στα υπόλοιπα οκτώ χρόνια της συγγραφικής του ζωής το εμβληματικό για τη Λευκάδα Κάστρο και οι ναοί και οι μονές της θα είναι αντικείμενα της συμπληρωματικής του έρευνας και συγγραφής δύο βιβλίων του (1956 και 1957) για δύο θέματα που ήταν πάνω από τις δυνάμεις του. Ωστόσο με το βιβλίο *Ναοί και Μοναί* ανέδειξε στοιχεία θρησκευτικότητας και λατρείας και έδωσε εναύσματα για μια εσωτερικότερη ιστορία και ανθρωπολογική προσέγγιση των Λευκαδίων, όπως θρησκεύονται, λατρεύουν και διακονούν τους ιερούς τους τόπους. Στο γέμμα της ζωής του (1962) θεώρησε ότι μπορούσε να συντάξει και να εκδώσει ένα μικρό βιβλίο για τη Λευκάδα κατά την αρχαιότητα, σιωπώντας για τη θεωρία και τις ανασκαφές του Δαίρπφελδ, στις οποίες ήταν παρών, χωρίς σπουδαία συγγραφικά αποτελέσματα. Ο Μαχαιράς με το σύνολο των συγγραφών του απέδειξε ότι ήταν επαρκής για το έργο και ανέλαβε μια συμβαντολογική, πολιτική κυρίως, ιστορία, με μόνη θεωρητική κατάρτιση τις νομικές του σπουδές στην Πίζα (όπως και ο Βλαντής) χωρίς ποτέ να φιλοδοξήσει να ενσωματωθεί σε ήδη κεκτημένες και πέραν της συμβαντολογίας προσεγγίσεις του παρελθόντος. Το έργο του διακρίνεται για την επίμονη τεκμηριωμένη προσέγγιση του παρελθόντος, με αντοχή στην επίπονη έρευνα, στις άσχημες συνθήκες του Αρχαιοφυλακείου, με παράθεση υπεύθυνων μεταφράσεων των ιστορικών τεκμηρίων και προσπάθεια υπομνηματισμού τους. Τα βιβλία του ήταν υψηλός αναβαθμός για τη λευκαδίτικη ιστοριογραφία, που την έφεραν κοντά στα επτανησιακά κατορθωμένα και αφετηρία για εκείνους, που μετά από αυτόν, αναζήτησαν και αναζητούν δρόμους προς μια συνθετική κοινωνική, πολιτική, οικονομική και πολιτισμική ιστορία της Λευκάδας²⁶.

26. Π.Γ. Ροντογιάννης, «Οι ιστορικοί της Λευκάδος...», ό.π. Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Κωνσταντίνος Δ. Μαχαιράς (1884-1967), *Τιμητική εκδήλωση*, Αθήνα 15 Μαΐου 2004 [κείμενα: Δημήτριος Χ. Σκλαβενίτης, Σωκράτης Κακλαμάνης, Βιβέτ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης], Αθήνα 2005, 8ο, 64 σ. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ο ιστορικός της Λευκάδας Κωνσταντίνος Γ. Μαχαιράς (1882-1967). Αναγραφή δημοσιευμάτων Κωνσταντίνου Γ. Μαχαιρά», *Κωνστ. Γ. Μαχαιρά*,

Στα χρόνια που ο Μαχαιράς ξεκινά την τεκμηριωτική του προσπάθεια, στο Αρχαιοφυλακείο ερευνά και ο νεαρός ιστορικός Νίκος Γ. Σβορώνος (1911-1989), ερευνητής της Ακαδημίας Αθηνών. Από τις έρευνές του θα προκύψουν δύο μελέτες για τους Κλέφτες και Αρματολούς στη Λευκάδα (1939) και τους Χίους πρόσφυγες στη Λευκάδα (1940). Ύστερα θα πάρει άλλους δρόμους. Ωστόσο το 1975 και το 1982 θα είναι ομιλητής στις Γιορτές Λόγου και Τέχνης για τον Βαλαωρίτη ως ιστορικό και τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο αντίστοιχα. Αργότερα θα μιλήσει για τον Άγγελο Σικελιανό. Οι ομιλίες του θα τυπωθούν, όπως και η μελέτη του για τον απόηχο της Κρητικής λογοτεχνίας στην προφορική παράδοση της Λευκάδας. Στις συνεντεύξεις του, οι αναφορές του στη Λευκάδα την αναδεικνύουν σε ιστορικό του εργαστήρι²⁷.

Στα χρόνια της εντατικής ερευνητικής και συγγραφικής προσπάθειας του Μαχαιρά έρχεται από την Κατερίνη το 1945, ως καθηγήτρια στο Γυμνάσιο της γενέτειρας, με ζεστές τις εμπειρίες της Αντίστασης και το φόβο του Εμφύλιου, ο Πάνος Γ. Ροντογιάννης (1911-1996), συνομήλικος του Σβορώνου. Από το 1947 βάζει σε εφαρμογή το ερευνητικό του σχέδιο για σφαιρική θέαση της Λευκάδας στη διαχρονική της πορεία. Από το 1947 ως το 1956, που μετατίθεται στην Αθήνα, θα αποδυθεί σε μια πολυμέτρη έρευνα στο Αρχαιοφυλακείο και όπου μπορούσε να βρει γραπτή ή προφορική μαρτυρία για το λευκαδίτικο παρελθόν αλλά και στις εκκλησίες και τα μοναστήρια του νησιού καθώς η χριστιανική τέχνη ήταν στις προτεραιότητές του.

Η Λευκάς επί Ενετοκρατίας 1684-1797..., ό.π., σ. θ'-κδ'. Βλ. και Τ.Ε. Σκλαβενίτης, «Επιλογή Βιβλιογραφίας...», ό.π., λήμματα 104, 269, 270, 292.

27. Κώστας Γ. Τσιγκάκης, *Εργογραφία Νίκου Γ. Σβορώνου*, Λευκάδα, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας-Εταιρεία Φίλων Νίκου Σβορώνου, 2003, 8ο, 32 σ. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Η τοπική ιστορία και ο Πάνος Γ. Ροντογιάννης (1911-1996). Ο Νίκος Γ. Σβορώνος (1911-1989) και η κληρονομιά του», *Πρακτικά Ε' Συμποσίου, Σταθμοί στην πορεία της Λευκάδας τον 20ό αιώνα*, Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα 3-5 Αυγούστου 2000, Αθήνα, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 2001, σ. 163-173. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Νίκος Γ. Σβορώνος 1911-1989», *Πατριδογραφήματα*, ό.π., σ. 253-297, 401-415. Ο ίδιος, «Νίκος Γ. Σβορώνος (1911-1989). Μια σκιαγραφία», π. *Ο Πολίτης* τχ. 113 (Ιούλ.-Αύγ. 2003) 29-33. Βλ. και Τ.Ε. Σκλαβενίτης, «Επιλογή Βιβλιογραφίας...», ό.π., λήμματα από Ευρετήριο.

Η Χριστιανική Τέχνη ολοκληρώθηκε το 1956 αλλά δημοσιεύτηκε από την Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών το 1974. Η *Ιστορία της νήσου Λευκάδος* γράφεται τμηματικά κατά τη διαθεσιμότητα και το βαθμό επεξεργασίας του υλικού κάθε κεφαλαίου, μάλιστα από το 1962 ως το 1966, που επιστρέφει Γυμνασιάρχης στη Λευκάδα. Η *Ιστορία* θα εκδοθεί σε δύο τόμους το 1980 και το 1982 από την ίδια Εταιρεία. Είναι ένα έργο συνθετικό αλλά συγχρόνως και αναλυτικό, αφού ο συγγραφέας του ερευνά ιστορικές περιόδους ανερευνήτες, εντοπίζει άγνωστα γεγονότα, περιγράφει και εξηγεί ιστορικά φαινόμενα για πρώτη φορά. Για τα γεγονότα και τα φαινόμενα που είχαν μελετηθεί από τους προηγούμενους ιστορικούς είναι συνοπτικότερος και για να μη διογκωθεί το έργο, αλλά και γιατί η πνευματική εντιμότητα δεν του επέτρεπε να ενσωματώσει τις εργασίες άλλων, έστω και μαρτυρημένα. Είναι σφαιρική ιστορία, αλλά δεν ήταν δυνατό να χωρέσει όλα τα αποτελέσματα της ερευνητικής προσπάθειας και μάλιστα για εκείνα τα θέματα που είχαν σχηματιστεί ξεχωριστά βιβλία. Τη Χριστιανική Τέχνη, που προηγήθηκε της *Ιστορίας*, ακολούθησαν οι *Πρωτεύουσες της Λευκάδος* (1988), το *Σεισμολόγιο* (1995), ο *Πληθυσμός* (1995) και η *Εκπαίδευση στη Λευκάδα 1613-1950*, που εκδόθηκε το 1994 και είναι καρπός ισόβιας έρευνας και προβληματισμού για την εκπαιδευτική διαδικασία, στην οποία ο ίδιος διέπρεψε. Σημειώνουμε ακόμη ότι με την *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος* του Ροντογιάννη το παλαιό πρόβλημα του ετεροχρονισμού των λευκαδικών ιστορικών σπουδών έναντι των επτανησιακών αντιστράφηκε: για την ώρα δεν υπάρχει καλύτερη τοπική ιστορία στα Επτάνησα²⁸.

28. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Αναγραφή δημοσιευμάτων Πάνου Γ. Ροντογιάννη», *Πρακτικά Δ' Συνεδρίου Επτανησιακού Πολιτισμού (Λευκάδα, 8-12 Σεπτεμβρίου 1993)*. Από την τοπική ιστορία στη συνολική: το παράδειγμα της Λευκάδας, 15ος-19ος αι. Συνέδριο αφιερωμένο στον Πρόεδρο της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών Πάνο Γ. Ροντογιάννη, Αθήνα 1996, σ. 39-45. Ο αναγνώστης ας προσθέσει και το αναγραφόμενο δημοσίευμα της υποσημείωσης 4. Δημήτριος Χ. Σκλαβενίτης, «Πάνος Ροντογιάννης, ο ιστορικός της Λευκάδας», *Πρακτικά Δ' Συνεδρίου Επτανησιακού Πολιτισμού...*, ό.π., σ. 23-28. Τ.Ε. Σκλαβενίτης, «Η τοπική ιστορία και ο Πάνος Γ. Ροντογιάννης (1911-1996). Ο Νίκος Γ. Σβορώνος (1911-1989) και η κληρονομιά του», ό.π. Σπύρος Ι. Ασδραχάς «Μνήμη Π.Γ. Ροντογιάννη (1911-1996)», *Πατριδογραφήματα*, ό.π., σ. 237-242, 399-400. Γιώργος Γ. Ροντογιάννης, «Σκέψεις και σχόλια σε ένα βιογραφικό σημείωμα του Πάνου Γεωργίου Ροντογιάννη (1911-1996)», *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών* 9 (2003) 149-164. Βλ. και Τ.Ε. Σκλαβενίτης,

Στα χρόνια που ο Ροντογιάννης ερευνά στο Αρχαιοφυλακείο, ο φιλόλογος Πανταζής Κοντομίχης (1924-2005) συγκεντρώνει εκεί στοιχεία, που φωτίζουν τη ζωή και τις συνήθειες του λαού τον 18ο και 19ο αιώνα, ενόψει του σχεδίου του για ένα λαογραφικό corpus. Δεν απομακρύνθηκε ποτέ από τη Λευκάδα και ευτύχησε να ολοκληρώσει το σχέδιό του, που περιέχει και δύο βιβλία που καταγράφουν διαχρονικά τη θεατρική παραγωγή και κίνηση στη Λευκάδα και τον Τύπο²⁹.

Ο Δήμος Μαλακάσης (1923-1997), συμβολαιογράφος, ζωγράφος, λαογράφος του άστεως και πολυτάλαντος άνθρωπος, με το *Χρονικό των εμποροκτηματιών της Αγίας Μαύρας 1820-1920* (αλλά και προηγούμενες και επόμενες συναφείς δημοσιεύσεις στηριγμένες κυρίως στα συμβολαιογραφικά αρχεία), μας έδωσε ένα δομικιστικό, ερεθιστικό σχήμα των κοινωνικών εξελίξεων και ανατακατάξεων στην οικονομική και κοινωνική ζωή³⁰. Μνημονεύουμε και τον Αντώνη Π. Φίλιππα (1905-1999) που δημοσίευσε το 1985-1986 τη δίτομη *Ιστορία της Φιλαρμονικής*, βασισμένη σε αρχειακή έρευνα αλλά και

«Επιλογή Βιβλιογραφίας...», *ό.π.*, λήμματα από Ευρετήριο.

29. Δημόσια Βιβλιοθήκη Λευκάδας, Πανταζής Κοντομίχης, *Πενητάχρονα πνευματικής πορείας. Αναγραφή των Δημοσιευμάτων του και η ομιλία του Τ.Ε. Σκλαβενίτη στην τιμητική εκδήλωση της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας*, Επιμέλεια Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Λευκάδα 1996, 8ο, 24 σ. *Τιμητικό αφιέρωμα στον Πανταζή Κοντομίχη. Πενήντα χρόνια πνευματικής έρευνας και δημιουργίας* [Μεταξύ άλλων κειμένων: Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Ο Πανταζής Κοντομίχης και η προσφορά του στον λαϊκό πολιτισμό της Λευκάδας», Κ.Θ. Φωτεινός, «Ο Πανταζής Κοντομίχης ως εκπαιδευτικός και φιλόλογος»], Αθήνα, Μουσικοφιλολογικός Όμιλος Λευκάδας «Ορφείας», 1997, 8ο, 44 σ. *Πανταζής Κοντομίχης. Ο λαογράφος, ο εκπαιδευτικός, ο λόγιος. Τιμητική εκδήλωση από τον Σύλλογο Λευκαδίων Πάτρας*, Πάτρα, Κυριακή 16 Μαΐου 1999, π. *Νήρικος*, παράρτημα τχ. 38 (Απρ.-Ιούν. 1999) 24 σ. [μεταξύ άλλων, εισηγήσεις Κωνσταντίνας Μπάδα (σ. 10-15) και Κώστα Φωτεινού (σ. 16-19)]. Βλ. και Τ.Ε. Σκλαβενίτης, «Επιλογή Βιβλιογραφίας...», *ό.π.*, λήμματα από Ευρετήριο.

30. Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Δήμος Μαλακάσης (1923-1997), Τιμητική εκδήλωση*, Αθήνα 10 Δεκεμβρίου 2005, Αθήνα 2006, με κείμενα των: Δημ. Χ. Σκλαβενίτη (σ. 9-12), Σπ. Ι. Ασδραχά (σ. 13-18), Δημήτρη Σ. Τσερέ (σ. 19-104) με εξαντλητική και σε πολλαπλές ταξινομήσεις την εργογραφία του, (σ. 43-104). Κώστα Δ. Μαλακάση (σ. 105-106, 109-110), Πανταζή Κοντομίχη (σ. 112-118) και του ίδιου του Δ. Μαλακάση (σ. 119-122· βιογραφικά και κατάλογος υδατογραφικών του)· πβ. και Σπ. Ι. Ασδραχά, *Ιστορικά απεικασματα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1993, σ. 186-188.

διασταυρωμένες προφορικές μαρτυρίες και δικά του βιώματα³¹, και τον φιλόλογο Δημοσθένη Α. Κουινιάκη (1890-1976) ο οποίος τα τελευταία χρόνια της ζωής του μας έδωσε εκτός από τη «Λευκαδική Βιβλιογραφία» 1509-1975 και δύο στοχαστικές μελέτες για τη συνάθροιση στου Μαγεμένου (1807) και για τον Θ. Κολοκοτρώνη και τα Επτάνησα³².

Παρόλο που οι χρονολογίες γέννησης του Βλαντή, του Μαχαιρά και του Ροντογιάννη (1855, 1882, 1911) έχουν σταθερή περιοδικότητα τριάντα περίπου χρόνια, δηλαδή μια γενεά, τα έτη δημοσίευσης των πρώτων κύριων ιστορικών τους έργων αποκλίνουν περίπου στα 40 χρόνια (1902, 1940, 1980) ενώ οι ηλικίες τους ήταν 47, 58 και 69 χρόνων αντίστοιχα. Και οι τρεις ευτύχησαν να μακροημερεύσουν φθάνοντας στα 84, 85 και 85 χρόνια και να δουν σχεδόν το σύνολο του έργου τους δημοσιευμένο.

Τα σχολαστικά αυτά στοιχεία δείχνουν ότι η ηλικιακά καθυστερημένη παραγωγή όλων διατήρησε υπερβολικά στο χρόνο τη μοναδικότητα των έργων του Πετριτσόπουλου στα 80 χρόνια, του Βλαντή στα 50 χρόνια ως προς τη Βενετοκρατία (μέχρι την έκδοση της *Ενετοκρατίας* του Μαχαιρά) και στα 80 χρόνια ως προς τη Φραγκοκρατία και την Τουρκοκρατία (μέχρι την έκδοση της *Ιστορίας* του Ροντογιάννη).

Εδώ, αλλά κυρίως στις ανακοινώσεις του Συνεδρίου, γίνεται λόγος

31. Τ.Ε. Σκλαβενίτης, «Επιλογή Βιβλιογραφίας...», *ό.π.*, λήμματα 37, 107. Θανάσης Καλαφάτης, «Αντώνης Φίλιππας 1905-1999. Μουσική και ιστοριογραφία», *εφ. Τα Νέα της Λευκάδας*, φ. 608 (Λευκάδα, 26 Αυγ. 2006).

32. Δημοσθένης Α. Κουινιάκης, «Λευκαδική Βιβλιογραφία [2.404 αναγραφές: 1509-1975]», *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών* 4 (1977) 153-250, 5 (1978-1980) 115-194, 6 (1984) 119-215. Οι μελέτες του έχουν αφετηρία πανηγυρικές ομιλίες του στη Λευκάδα το 1971: *Ο Καποδίστριας και η συγκέντρωση των κλεφταρματολών στο Μαγεμένο στη Λευκάδα το 1807*, [ανατύπωση από την *Επετηρίδα Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών* 1 (1972)], Αθήνα 1973, 80 μικρό, 48σ. *Ο Κολοκοτρώνης και τα Επτάνησα*, Αθήνα 1974, 80 μικρό, 48 σ. βλ. και *Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Δημοσθένης Α. Κουινιάκης (1890-1976), Τιμητική εκδήλωση, Σφακιώτες 6 Αυγούστου 2005, Αθήνα 7 Ιουλίου 2006*, Αθήνα 2006, 80, 79 σ. [Κείμενα: Γεώργιος Κούρτης, Γιώργος Βότσης, Απόστολος Δόμβρος, Απόστολος Λάζαρης, Δημήτριος Χ. Σκλαβενίτης, Νίκος Κ. Κατηφόρης, Δημοσθένης Αλ. Κορδελλίδης, Γεράσιμος Γρηγόρης].

για την εξέλιξη της τοπικής μας ιστοριογραφίας. Ας περιοριστούμε, στο πλαίσιο αυτής της εισήγησης, στην υπενθύμιση των πάγιων χαρακτηριστήρων της. Πρώτη προφανής διαπίστωση: πρόκειται για μια ιστοριογραφία που υπηρετεί τη μεγάλη διαχρονία, από την απώτερη αρχαιότητα ως τα τωρινά. Το ζήτημα είναι αν τη διαχρονία την καθορίζει ο τόπος, το τι συνέβηκε μέσα στη διαδρομή του χρόνου σε αυτόν τον τόπο, μοιρασμένο ανάμεσα στα τενάγη και στην ανοιχτή θάλασσα, ή το ιδεολόγημα της εθνικής συνέχειας. Οι τοπικοί μας ιστορικοί δεν θεωρητικολόγησαν: άφησαν όμως να φανεί ότι και οι δύο εκδοχές είναι σχεδόν εγγενείς στο σκεπτικό τους. Ωστόσο, ο Ροντογιάννης θα δείξει, μέσω της πραγματολογικής του πρόβασης, ότι τον ενδιέφερε μία, αμφίσημη πάντα, ιστορική κατηγορία, εκείνη του λαού, ως προς την ενδυνάμωση, αν όχι τη σύλληψη, της οποίας οι εαμικές του καταβολές και η αγροτική του βιωματικότητα δεν διαδραμάτισαν αμελητέο ρόλο. Τον ενδιέφερε, νομίζουμε, ο «λαός» που έζησε σε αυτόν τον τόπο και τον σφράγισε με τα έργα του: ένας λαός αποτελεσματικό προσμίξεων, των οποίων αναζητούσε τη χρονικότητα, δυσεπίλυτη, λόγω της ασυνέχειας των ιστορικών μαρτυριών, αλλά με εμφανή, γι' αυτόν, την ιστορική του αποκρυστάλλωση: ανεξάρτητα από τις ιστορικές ενσαρκώσεις, μορφώθηκε μία ενιαία ιστορική πραγματικότητα ιδιοπρόσωπη, όπως θα έλεγε ο Σπ. Ζαμπέλιος: τη διαβλέπει σε πολλαπλά επίπεδα, αγροτικά και αστικά, τα δεύτερα με εντονότερους και αποτελεσματικότερους διαφοροποιητικούς χαρακτήρες.

Με εξαίρεση τον Ροντογιάννη, που με την *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος* δίνει μια σύνθεση ενιαίας πνοής, ο Βλαντής και ο Μαχαιράς εξειδικεύουν χρονολογικώς τις συμβολές τους σε αυτοτελείς τόμους και επιδίδονται σε μια συμβαντολογική πολιτική ιστορία, μολονότι, όπως θα φανεί στις ομιλίες των συνέδρων, αφήνουν να επιλοχωρήσουν στα έργα τους και άλλες θεματικές. Ο Ροντογιάννης, καθώς σημειώσαμε, ανάγεται στην κοινωνική ιστορία, στην ιστορική δημογραφία, στην ιστορία της παιδείας και κυρίως φέρνει στο προσκήνιο κάτι που απουσιάζει ή υποφώσκει στο έργο των άλλων, δηλαδή τον κόσμο της υπαίθρου και τα οικοσυστήματά του, το ίδιο ισχύει και ως προς την οικονομική ιστορία. Σε μια σειρά αυτοτελών δημοσιευμάτων αναπτύσσει θεματικές που ενυπάρχουν συνοπτικότερα στο συνθετικό του έργο ή τα πραγματεύεται ακροθιγώς: ζωγραφική, εκπαίδευση, αστικά συγκροτήμα-

τα, δημογραφία, φυσικές καταστροφές και επιδημίες. Ο Μαχαιράς επίσης θεωρεί ότι κάποια από τα αντικείμενά του αξίζουν ιδιαίτερης πραγμάτευσης: το Κάστρο, οι ναοί και οι μονές.

Είναι επόμενο κάθε ιστορική περίοδος να αντιπροσωπεύεται σε διαφορετική έκταση στο έργο καθενός από τους τρεις ιστορικούς, όχι βέβαια για λόγους εσωτερικής οικονομίας της σύνθεσης, όσο κυρίως για λόγους που αφορούν τη διαθεσιμότητα και τον τρόπο πραγμάτευσης των πηγών. Οι τελευταίες γίνονται επαρκείς ως άφθονες από την εποχή της βενετικής κυριαρχίας και ύστερα, όταν το διοικητικό πλέγμα επέβαλλε την τοπική παραγωγή υπηρεσιακών τεκμηρίων. Ως προς τα τελευταία η εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας άφησε στον τόπο ελάχιστα: η κοιτίδα τους βρίσκεται σε οθωμανικά αρχεία της Πόλης και της Άγκυρας. Η καθυστέρηση των οθωμανικών σπουδών άφησε αναξιοποίητο τον κύριο όγκο τους, που εν μέρει, τουλάχιστο, τον καθόριζε το γεγονός ότι η Αγία Μαύρα ήταν Κάστρο. Αν ο Μαχαιράς είναι πληρέστερος από τον Ροντογιάννη ως προς τη βενετική περίοδο, ο δεύτερος είναι ασυγκρίτως πληρέστερος από όλους ως προς την οθωμανική, τόσο αναφορικά με τους οικισμούς της Αγίας Μαύρας όσο και για κείνους της υπαίθρου. Είχε άλλωστε τη δυνατότητα να επωφεληθεί από τις λίγες μεταγενέστερες δημοσιεύσεις ή επιτομές οθωμανικών τεκμηρίων. Θα πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε το γεγονός ότι η διαλεύκανση των χρόνων της οθωμανικής κυριαρχίας στο νησί έχει ως προαπαιτούμενο μια εργώδη ερευνητική, εκδοτική και ιστοριογραφική προσπάθεια, της οποίας την ηθική και υλική υποστήριξη θα έπρεπε να αναλάβουν λευκαδίτικοι φορείς.

Η σχέση και των τριών με τις πρωτογενείς πηγές δεν είναι ενιαία: τη μεγαλύτερη οικειότητα με τα αρχειακά τεκμήρια την έχουν ο Μαχαιράς και ο Ροντογιάννης: πληρέστερος ο πρώτος ως προς τα βενετικά τεκμήρια, πολυσχιδέστερος ο δεύτερος ως προς τα τοπικά, αλλά και τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση. Και οι τρεις έχουν να παρουσιάσουν μια πνευματική παραγωγή που εκφεύγει από το λευκαδοκεντρισμό τους, μολονότι αυτός είναι έντονος στα μη νομικά κείμενα του Βλαντή. Το ίδιο ισχύει και για τα δημοσιογραφικού τύπου βιβλία, αλλά με κάποιες εθνογραφικές ευαισθησίες, του Πάνου Θ. Κουνιάκη (1876-1958): ο συνδυασμός ενός είδους κοσμικού ρεπορτάζ με αναφορά σε θρούλους, καθώς και η φροντίδα του να συνδέσει τους

οικισμούς με τις ανθρωπωνυμίες, τον καθιστούν μια «πηγή» αξιοποιήσιμη από τις σύγχρονες ιστοριογραφικές αναζητήσεις³³. Ο Μαχαιράς μεταφράζει Γκολντόνι, αλλά τα πονήματα αυτά δεν είδαν το φως της δημοσιότητας. Ο Ροντογιάννης μεταφράζει έλληνες κλασικούς, ακόμη και Ιούλιο Καίσαρα. Τα ποιήματά του έγιναν γνωστά πολύ αργότερα, όπως άλλωστε και οι μεταφράσεις των κλασικών. Με δυο λόγια, οι τρεις ιστορικοί που διαφορίζονται πολιτισμικά και επιστημονικά από τον Πετριτσόπουλο, είναι πνευματικές προσωπικότητες με πλατιά παιδεία, γνώστες ξένων γλωσσών, αλλά και άνθρωποι με πολλαπλή ενεργητική πολιτισμική παρουσία στον τόπο.

Δεν θα αναφερθούμε στις επί μέρους συμβολές άλλων που μετέχουν στο χρόνο των τριών ιστορικών. Η χορεία των λευκαδίων ιστορικών που περιστασιακά ασχολήθηκαν με τη Λευκάδα και τους ανθρώπους της είναι μακρά κι η εξιστόρησή της καλεί σε άλλες συναντήσεις. Ωστόσο ας θυμησούμε ότι το Αρχαιοφυλακείο υπήρξε το εφαλτήριο για πρώιμες ιστοριοδιφικές δοκιμές και ας μνημονεύσουμε, ως μια από τις ενδεικτικές περιπτώσεις, την εργασία της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη (1931-1988) για τον Σπυρίδωνα Βεντούρα (1960)³⁴. Αν κάτι θα πρέπει να επισημανθεί, είναι ότι με τους σύγ-

33. Τ.Ε. Σκλαβενίτης, «Επιλογή Βιβλιογραφίας...», ό.π., λήμματα 3, 4. Παναζής Κοντομίχης, *Ο Τύπος της Λευκάδας (1800-1987)*, Αθήνα, Γρηγόρης, 2003, σ. 103-105, 202-203. Πρόσφατα μεταγλωττίστηκε στη δημοτική το βιβλίο του: Παναγιώτη Θ. Κουινιάκη, *Κρητικάί ημέρες. Ήθη-έθιμα-εντυπώσεις ανέκδοτα-ιστορικά (Από την εν Κρήτη 1918-1919 διαμονήν του)*, Πειραιάς 1924, με τίτλο: *Εικόνες από τη ζωή στο παλιό Ρέθυμνο. Οι εντυπώσεις του Λευκαδίου δημοσιογράφου Π.Θ. Κουινιάκη. Μεταγλωττισμένη επανέκδοση ενός σπάνιου χροικού*, Επιμέλεια Γ.Π. Εκκεκάκης, Ρέθυμνο 1997, 8ο μικρό, 168 σ.

34. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Δημοσιεύματα Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη», *Η Επανάσταση του 1821. Μελέτες στη Μνήμη της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη*, Αθήνα, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, 1994, σ. 13-15. [Ανατύπωση με συμπληρώσεις: Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Δέσποινα Θεμελή-Κατηφόρη 1931-1988. Βιογραφία-Εργογραφία*, Αθήνα 2003, σ. 9-13 = *Δέσποινα Θεμελή-Κατηφόρη. Τιμητική Εκδήλωση Αθήνα, 3 Δεκεμβρίου 2004, Λευκάδα, 25 Ιουνίου 2005*, Αθήνα, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 2005, σ. 13-17]. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Δέσποινα Θεμελή-Κατηφόρη (1931-1988), *Πατριδογραφήματα*, ό.π., σ. 235-236, 398-399. Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Δέσποινα Θεμελή-Κατηφόρη (1931-1988), Τιμητική Εκδήλωση Αθήνα, 3 Δεκεμβρίου 2004, Λευκάδα, 25*

χρονους ιστορικούς που ασχολούνται με τον τόπο, αλλάζει το παράδειγμα, το ερευνητικό, ιστοριογραφικό παράδειγμα.

Αλλαγή παραδείγματος, όχι γιατί «ανακαλύπτονται» νέες θεματικές ή μέθοδοι, αλλά γιατί οι παλιές θεματικές διευρύνονται και, διευρυνόμενες, καλούν στην εφαρμογή κεκτημένων μεθόδων και συνακόλουθα προβληματικής. Η διεύρυνση των ήδη επισημασμένων θεματικών πεδίων συνεπάγεται τη διεύρυνση του περιγραφικού υλικού: από τις βιογραφίες και την πολιτισμική ιστορία ως την αγροτική ιστορία και την ιστορική δημογραφία, με στόχο μια συνολική ιστορία, στην οποία η οικονομική έχει προέχουσα θέση. Τα εναύσματα έχουν ήδη δοθεί από τους προγενέστερους ερευνητές, μερικά από τα ονόματα των οποίων τα έχουμε ήδη μνημονεύσει. Δεν είναι η στιγμή αυτού του απολογισμού. Οι ομιλίες που πρόκειται να ακολουθήσουν θα δείξουν την αλλαγή του παραδείγματος και λιγότερο τα πρόσωπα-φορείς της, που ευτυχώς είναι ανάμεσά μας, με τους συμπατριώτες μας να συγκαταλέγονται στους κορυφαίους του χορού.

Ιουνίου 2005, [Κείμενα: Δημήτριος Χ. Σκλαβενίτης, Χρήστος Λάζαρης, Ευαγγελία Σταύρακα, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Άννα Ραμμού-Χαφιιάδη, Σπύρος Ασδραχάς, Όλγα Κατσαρδής-Hering, Χρήστος Λούκος, Κ.Θ. Φωτεινός, Κώστας Ν. Κατηφόρης], Αθήνα 2005, 80, 64 σ.

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΛΕΥΚΑΔΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ*

1. *Κρίσεις επί των αφορώντων την νήσον Λευκάδα ιστορικών έργων του κ. Κωνσ. Μαχαιρά. Το Τεύχος τούτο εξεδόθη επιμελεία του εν Αθήναις Συλλόγου Λευκαδίων και δαπάναις του κρινομένου Ιστορικού, Αθήναι 1960, 8ο, 90 σ. Κρίσεις (χρονολογικά): Σπυρίδων Δ. Γκίνης, Πάνος Κτενάς, Τ. Μπαρλάς, William Miller, Βασ. Φ. Φίλιππας, Ν. Προεστόπουλος, Π.Κ. Κατηφόρης, Κ.Θ. Δημαράς, Λεωνίδας Χ. Ζώης, Κ.Δ. Μέρτζιος, Χρήστος Γ. Ευαγγελάτος, Γεώργιος Α. Σήφακας, Αρ. Σ. Μπαλάνος, Φαίδων Κ. Μπουμπουλίδης, Αλέξ. Θ. Φιλαδελφεύς, Σ.Θ. Λάσκαρις, Άγγελος Φίλιππας, Α.Ι. Σβώλος, Διον. Ρώμας, Τ. Καρρέρ, Ηλίας Βασιλάς, Αγάθη Νικοκάβουρα, Ιωάννης Λορέντσου Μερκάτης, Θεόδωρος Μακρής, Σπύρος Ι. Ασδραχάς, Πανταζής Κοντομίχης, Ντίνος Κονόμος, Κωνσταντίνος Ε. Σολδάτος. Οι σ. 80-88, με το κείμενο του Κ.Ε. Σολδάτου, κυκλοφόρησαν και σε ανάτυπο: *Επτανήσιοι Ιστοριογράφοι. Κωνσταντίνος Μαχαιράς. Ανάτυπο από το τεύχος «Κρίσεις επί των αφορώντων την νήσο Λευκάδα ιστορικών έργων του κ. Κωνσταντίνου Μαχαιρά»*, Αθήνα 1960, 8ο, 13 σ.*

* Αναδημοσίευση με προσθήκες από την «Επιλογή βιβλιογραφίας...» του ίδιου: «Η πολιτισμική ιστορία της Λευκάδας μετά την Ένωση. Λευκαδίτικη πολιτισμική ιστορία 1864-2006. Επιλογή βιβλιογραφίας [λήμματα 363]», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών - Σύλλογος Λευκαδίων Φοιτητών και Σπουδαστών Αττικής, *Διεπιστημονική ημερίδα: Γνωριμία με τη Λευκάδα, Αθήνα 16 Απριλίου 2005 - Έκθεση Λευκαδίτικου βιβλίου. Στρογγυλό τραπέζι: Η Λευκάδα στο βιβλίο - Το βιβλίο στη Λευκάδα, Αθήνα 14 Οκτωβρίου 2005, Αθήνα 2006, σ. 52-55, ενότητα «Ιστοριογραφία», λήμματα αρ. 269-295 (+9 προσθήκες). Ο αναγνώστης μπορεί να οδηγηθεί από το Ευρετήριο στον εντοπισμό και άλλων χρήσιμων λημμάτων της πρώτης δημοσίευσης, όπως οι αρ. 1, 3-5, 10, 16-19.*

2. «Λευκάδιοι τιμώντες την Λευκάδα. Κωνσταντίνος Μαχαιράς» [αυτοβιοεργογραφικό σημείωμα και σκίτσο του Γεράσιμου Γρηγόρη, 1959], εφ. *Λευκάς*, φ. 166 (Λευκάδα, 20 Σεπτ. 1963).
3. Πάνος Γ. Ροντογιάννης, «Οι ιστορικοί της Λευκάδος. Δημήτριος Πετριτσόπουλος, Σπυρίδων Βλαντής, Κωνσταντίνος Μαχαιράς», εφ. *Χώ της Λευκάδας*, φ. 45/160 (Αθήνα, Μάρτ. 1988), φ. 46/161 (Απρ. 1988), φ. 47/162 (Μάης 1988).
4. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Νίκος Σβορώνος. Πλούσια κατάρτιση και ζηλευτή ευαισθησία», εφ. *Η Αυγή*, 29-30 Απριλίου 1989.
5. «Πέθανε ο πατριάρχης της νεωτέρας ιστορίας [Νίκος Γ. Σβορώνος]», [Ο επικήδειος στον Άγιο Νικόλαο Λευκάδας του Σπύρου Β. Αρβανίτη και ανθολόγιο άλλων κειμένων], εφ. *Χώ της Λευκάδας*, φ. 53/168 (Αθήνα, Απρ.-Μάης 1989).
6. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Μνήμη Νίκου Γ. Σβορώνου (1911-26.4.1989)», *Μνήμων* 13 (1991) 409-410.
7. Πανταζής Κοντομίχης, «Τα γυμνασιακά χρόνια του Ν. Σβορώνου στη Λευκάδα», Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, *Αφιέρωμα στη μνήμη Ν. Σβορώνου*, Επιμέλεια Στέφανος Παπαγεωργίου, Αθήνα 1992, σ. 21-29.
8. Πανταζής Κοντομίχης, «Ο Πάνος Ροντογιάννης και το ιστορικό του έργο. Ομιλία στην τιμητική εκδήλωση του “Ορφέα” Λευκάδας», εφ. *Χώ της Λευκάδας*, φ. 6 (Αθήνα, Ιουλ.-Αύγ. 1992).
9. Ν.Γ. Σβορώνος, «Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος», *Μνήμων* 14 (1992) 11-20.
10. Δημήτριος Χ. Σκλαβενίτης, «Πάνος Ροντογιάννης, ο ιστορικός της Λευκάδας», *Πρακτικά Δ΄ Συνεδρίου Επτανησιακού Πολιτισμού (Λευκάδα, 8-12 Σεπτεμβρίου 1993)*. Από την τοπική ιστορία στη συνολική: το παράδειγμα της Λευκάδας, 15ος-19ος αι. Συνέδριο αφιερωμένο στον Πρόεδρο της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών Πάνο Γ. Ροντογιάννη, Αθήνα 1996, σ. 23-38.
11. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Αναγραφή δημοσιευμάτων Πάνου Γ. Ροντογιάννη», *Πρακτικά Δ΄ Συνεδρίου Επτανησιακού Πολιτισμού (Λευκάδα, 8-12 Σεπτεμβρίου 1993)*. Από την τοπική ιστορία στη συνολική: το παράδειγμα της Λευκάδας, 15ος-19ος αι. Συνέδριο αφιερωμένο στον Πρόεδρο της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών Πάνο Γ. Ροντογιάννη, Αθήνα 1996, σ. 39-45.

12. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ιστορία και φιλολογία: οι κριτικές αποτιμήσεις τους», *Επιστημονικό Συμπόσιο «Επιθεώρηση Τέχνης» μια κρίσιμη δωδεκαετία*, 29 και 30 Μαρτίου 1996, Αθήνα, Εταιρεία Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1997, σ. 209-241 [Αναφέρεται και στη συνεργασία του Σπ. Ι. Ασδραχά με το περιοδικό].
13. Δημήτρης Σ. Τσερές, «Πάνος Γ. Ροντογιάννης (1911-1996)», εφ. *Έκφραση*, Λευκάδα, Ιαν. 1997.
14. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης - Δημήτριος Χ. Σκλαβενίτης, «Πάνος Γ. Ροντογιάννης (1911-1996), ο φιλόλογος, ο δάσκαλος, ο ιστορικός της Λευκάδας. Μικρό αφιέρωμα», εφ. *Ηχώ της Λευκάδας*, φ. 92 (Αθήνα, Μάρτ.-Απρ. 1997).
15. *Αφιέρωμα. Πάνος Γ. Ροντογιάννης, ο σύγχρονος ιστορικός της Λευκάδας*, ειδική έκδοση του π. *Νήρικος* (Πάτρα 1997), 72 σ. [Κείμενα: Λάμπρος Σ. Βρεττός, Ευάγγελος Βλασσόπουλος, Δημοτικό Συμβούλιο Λευκάδας, Πάνος Σάντας, Ευάγγελος Γεωργάκης, Δημόσια Βιβλιοθήκη Λευκάδας, Σπύρος Βρεττός, Κωνσταντίνος Γ. Σερεπίσιος, Χρίστος Σολδάτος, Σπύρος Ι. Ασδραχάς, Δημήτρης Σ. Τσερές, Θεόδωρος Γεωργάκης, Σύλλογος Τσουκαλαδιωτών, Χρίστος Ροντογιάννης, Απόφοιτοι Γυμνασίου Λευκάδας 1955, Κώστας Δελλαπόρτας, Απόστολος Μαργέλης, Κώστας Θ. Σταματέλλος Δήμαρχος Λευκάδας, Χαρά Παπαδάτου-Γιαννοπούλου, Βιβέτ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Παρασκευή Κοψιδά-Βρεττού].
16. *Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, Τα κριτικά κείμενα*, φιλολογική επιμέλεια Γιώργος Γ. Αλισανδράτος, Αθήνα, Ίδρυμα Ουράνη, 1999, 80 μικρό, 315 σ.
17. Δήμος Λευκάδας, *Μνήμη Νίκου Σβορώνου*, [Επιμέλεια] Λίντα Παπαγαλάνη, [Λευκάδα 2000], 8ο, 16 σ.
18. Σύλλογος Λευκαδίων Πάτρας “Η Φανερωμένη”, *Νίκος Σβορώνος. Ο Ιστορικός με τη διεθνή αναγνώριση* [Κείμενα: Απόστολος Μαργέλης, Μαρία Βεργίνη και Νίκος Μαραγκός], Πάτρα 3 Δεκεμβρίου 2000, 8ο μικρό, 19 σ.
19. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Η τοπική ιστορία και ο Πάνος Γ. Ροντογιάννης (1911-1996). Ο Νίκος Γ. Σβορώνος (1911-1989) και η κληρονομιά του», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Πρακτι-*

- κά Ε' Συμποσίου, Σταθμοί στην πορεία της Λευκάδας τον 20ό αιώνα, Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα 3-5 Αυγούστου 2000, Αθήνα 2001, σ. 163-173.
20. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Πατριδογραφήματα*, Προλεγόμενα Δημητρίου Χ. Σκλαβενίτη, Αθήνα, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 2003, 8ο μικρό, 451 σ. [Β' Στον κόσμο της παιδείας, σ. 231-401: Γεώργιος Γρηγορίου Παρίσης (1907-1964) (ο αρχαιοφύλακας). Κωνσταντίνος Μαχαιράς (1882-1967). Δέσποινα Θεμελή-Κατηφόρη (1931-1988). Μνήμη Πάνου Ροντογιάννη (1911-1996). Τοπική ιστορία: Η πολλαπλότητα των τεκμηρίων της (και η Χαραμόγλειος Βιβλιοθήκη). Νίκος Γ. Σβορώνος (1911-1989). Παρουσιάσεις του βιβλίου: Κώστας Ν. Κατηφόρης, Δημήτριος Χ. Σκλαβενίτης, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών* 9 (2003) 267-294 και Δημήτρης Σπ. Τσερές, *Προκυμαία* 1 (Ιαν.-Μάρτ. 2005) 94-99].
21. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Νίκος Γ. Σβορώνος (1911-1989). Μια σκιαγραφία», π. *Ο Πολίτης*, τχ. 113 (Ιουλ.-Αύγ. 2003) 29-33.
22. Γεώργιος Παν. Ροντογιάννης, «Σκέψεις και σχόλια σε ένα βιογραφικό σημείωμα του Πάνου Γεωργίου Ροντογιάννη (1911-1996)», *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών* 9 (2003) 149-164.
23. Χρίστος Σπ. Σολδάτος, *Σπυρίδων Ι. Ζαμπέλιος (1815-1881)*, τ. Α', *Ο ιστορικός του Βυζαντινού Ελληνισμού, Ο θεμελιωτής της Νεοελληνικής Ιστοριογραφίας, Ο αρχιτέκτονας της διαχρονικής ενότητας της ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 2003, 8ο, 511 σ., τ. Β', *Ιστορική και φιλοσοφική σκέψη του Ζαμπέλιου στη διά βίου ενασχόλησή του με τη λαμπρή πορεία του Βυζαντινού Ελληνισμού*, Αθήνα 2009, 398 σ.
24. Κώστας Γ. Τσικνάκης, *Εργογραφία Νίκου Γ. Σβορώνου*, Λευκάδα, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας - Εταιρεία Φίλων Νίκου Σβορώνου, 2003, 8ο, 32 σ.
25. Γιάννης Κουμπουρλής, «Χριστιανική Δημοκρατία» και λατινική κατάκτηση: Ο Σπ. Ζαμπέλιος και η Επτανησιακή ιστοριογραφική Σχολή στα μέσα του 19ου αιώνα», *Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Ζ' Πανιώνιο Συνέδριο, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2002, Πρακτικά*, τ. Α', Αθήνα 2004, σ. 149-169.

26. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Επτανησιακή Ιστοριογραφία και Γραμματολογία, 16ος-20ός αι. Παρουσίαση της θεματικής», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Ζ' Πανιώνιο Συνέδριο, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2002, Πρακτικά*, τ. Α', Αθήνα 2004, σ. 79-89.
27. Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Κωνσταντίνος Γ. Μαχαιράς (1884-1967), Τιμητική εκδήλωση, Αθήνα 15 Μαΐου 2004* [Κείμενα: Δημήτριος Χ. Σκλαβενίτης, Σωκράτης Κακλαμάνης, Βιβέτ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης], Αθήνα 2005, 8ο, 64 σ.
28. Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Δέσποινα Θεμελή-Κατηφόρη (1931-1988), Τιμητική εκδήλωση, Αθήνα 3 Δεκεμβρίου 2004, Λευκάδα 25 Ιουνίου 2005* [Κείμενα: Δημήτριος Χ. Σκλαβενίτης, Χρήστος Λάζαρης, Ευαγγελία Σταύρακα, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Άννα Ραμμού-Χαψιάδη, Σπύρος Ασδραχάς, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Χρήστος Λούκος, Κ.Θ. Φωτεινός, Κώστας Ν. Κατηφόρης], Αθήνα 2005, 8ο, 64 σ.
29. Γιάννης Κουμπουρλής, «Η μεθοδολογική συμβολή του Σπυρίδωνος Ζαμπελίου στην αναθεώρηση της εικόνας του βυζαντινού μεσαίωνα», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Πρακτικά Θ' Συμποσίου, Ποίηση: Οδυσσέας Ελύτης, Βιολογία: Βιολογία και βιοηθική, Ιστορία: Ιωάννης και Σπυρίδων Ζαμπέλιοι*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα 16-18 Ιουλίου 2004, Αθήνα 2005, σ. 164-189.
30. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Η Ιστορία και η Τοπική Ιστορία στις Γιορτές Λόγου και Τέχνης», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Πρακτικά Γ' Συμποσίου, 50 χρόνια των Γιορτών Λόγου και Τέχνης*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, 11-13 Αυγούστου 2005, Αθήνα 2006, σ. 67-79.
31. Λάμπρος Σ. Βρεττός, «Πάνος Γ. Ροντογιάννης. 10 χρόνια από το θάνατό του. Αφιέρωμα», π. *Νήρικος*, τχ. 68 (Οκτ.-Δεκ. 2006) 46-50.
32. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ιωάννης Ν. Σταματέλος. 1822-1881. Ο λόγιος και ο δάσκαλος. Τα δημοσιεύματα. Τα κατάλοιπα. Τα χειρόγραφα της βιβλιοθήκης του», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Πρακτικά ΙΑ' Συμποσίου, Ποίηση: Γιώργος Σεφέρης, Ιστορία-Φιλολογία: Ιωάννης Ν. Σταματέλος (1822-1881)*,

Νικόλαος Ι. Σταματέλος (1861-μετά 1901), Βασίλειος Ι. Σταματέλος (1869-1945), *Περιβάλλον και Οικονομία: Η ανάπτυξη της Λευκάδας*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα 17-19 Αυγούστου 2006, Αθήνα 2007, σ. 63-142. [Παρουσίαση: Δημήτρης Σπ. Τσερές, *Προκυμαία* 2 (Απρ.-Ιούν. 2008) 116-122].

33. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ο ιστορικός της Λευκάδας Σπυρίδων Α. Βλαντής (1855-1938). Αναγραφή δημοσιευμάτων Σπυρίδωνος Α. Βλαντή», *Η Λευκάς υπό τους Φράγκους, τους Τούρκους και τους Ενετούς (1204-1797). Ιστορικών δοκίμιον υπό Σπυρίδωνος Α. Βλαντή, Εν Λευκάδι 1902. Φωτοανατύπωση με τη στήριξη του Πνευματικού Κέντρου Δήμου Λευκάδας*, Αθήνα, Πορεία, 2008, σ. θ'-λθ'.
34. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ο ιστορικός της Λευκάδας Κωνσταντίνος Γ. Μαχαιράς (1882-1967). Αναγραφή δημοσιευμάτων Κωνσταντίνου Γ. Μαχαιρά», *Κωνστ. Γ. Μαχαιρά, Η Λευκάς επί Ενετοκρατίας 1684-1797, Αθήναι 1951. Φωτοανατύπωση με τη στήριξη του Πνευματικού Κέντρου Δήμου Λευκάδας*, Αθήνα, Πορεία, 2008, σ. θ'-κδ'.
35. Σπύρος Ι. Ασδραχάς - Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Η Λευκάδα και οι ιστορικοί της: γενική σκιαγραφία», *Λευκαδοτρόπιο*, έτος Γ', τχ. 14 (Ιούλ.-Σεπτ. 2008) 13-22.
36. Άννα Χρυσούλα Γράφα, «Λευκάδα και Ιστοριογραφία. Μια αναφορά στους μελετητές του νησιού», εφ. *Ηχώ της Λευκάδας*, φ. 155 (Αθήνα, Ιούν.-Αύγ. 2008), φ. 156 (Σεπτ.-Οκτ. 2008), φ. 157 (Νοέμ.-Δεκ. 2008), φ. 158 (Ιαν.-Φεβρ. 2009).